COLOFON

Uitgave
Provinciaal Bestuur van Zuid-Holland
Postbus 90602
2509 LP 's-Gravenhage
telefoon 070-4416611

Samenstelling/Productie
mw. J. Chabinath
mw. I. Ender
mw. drs. S.R. Jonkergouw
mw. drs. M. Keereweer
drs. M. Koenders
mw. drs. L.A. Nizet
mw. drs. M. Polman
mw. drs. C. Scheffer
drs. A. Schuurman

Begeleidingscommissie
D. Brouwer de Koning
W. de Jong
drs. W.B.J. Polman
ir. D. van der Veen
ir. J. G. Wegner

Vormgeving
Facilitaire Dienst, Bureau Vormgeving

Druk
Rooduyn vorm & druk

's-Gravenhage, december 1995

A. **HISTORISCH-GEOGRAFISCHE BESCHRIJVING**
A. Schuurman
mei 1991

B. **BEBOUWINGSKARAKTERISTIEK**
C. Scheffer
december 1992

C. **INVENTARISATIE**
M. Keereweer
M. Polman
1993

INHOUDSOPGAVE

A. HISTORISCH-GEOGRAFISCHE BESCHRIJVIING

1. INLEIDING

2. FYSISCHE GESTELDHEID
   2.1. Bodem en relief
   2.2. Afwatering

3. LANDSCHAPSSTRUCTUUR EN GRONDGEBRUIK
   3.1. Ontginning en agrarisch grondgebruik
   3.2. Niet-agrarisch grondgebruik
   3.3. Ontwikkelingen na de Tweede Wereldoorlog
   3.4. Visuele karakteristiek

4. INFRASTRUCTUUR
   4.1. Landwegen
   4.2. Wateren
   4.3. Veerdiensten
   4.4. Dijken en kaden
   4.5. Nutsvoorzieningen

5. NEDERZETTINGEN
   5.1. Algemeen
   5.2. Rozenburg
   5.3. Verspreide bebouwing

LITERATUURLIJST

VOORNAAMSTE GEBRUIKTE KAARTEN

BIJLAGEN

B. BEBOUWINGKARAKTERISTIEK

C INVENTARISATIE

A. HISTORISCH-GEOGRAFISCHE BESCHRIJVING

1. INLEIDING

De gemeente Rozenburg ligt in het westen van de provincie Zuid-Holland aan de zuidelijke oever van de Nieuwe Waterweg. Rozenburg maakt deel uit van de M.I.P.-regio het Nieuwe Waterweggebied.
De gemeente wordt bijna geheel omgrensd door de gemeente Rotterdam. Alleen in het noordoosten grenst Rozenburg aan een andere gemeente, en wel Maassluis.
De grenzen hebben in de loop der tijden een aantal wijzigingen ondergaan. Tot na de Tweede Wereldoorlog werden de gemeentegrenzen voornamelijk functioneel-landschappelijk bepaald door de waterlopen rond het eiland Rozenburg. Alleen het gedeelte ten westen van de Afgedamde Scheur (waaronder het voormalige natuurreservaat "De Beer") hoorde bij Rotterdam. Het eiland is sindsdien grotendeels in handen van dè gemeente Rotterdam overgegaan. Dit is in twee fasen gebeurd. In 1953 moest Rozenburg het zuidoostelijk gedeelte van het eiland, waaronder het dorp Blankenburg, afstaan. Per 1 januari 1980 gelden de huidige gemeentegrenzen, waarbij van de gemeente niet veel meer is overgebleven dan de bebouwde kom van het dorp.
De grenzen zijn dus in belangrijke mate door planologisch-administratieve beslissingen tot stand gekomen. Daarnaast zijn ze ook als historisch-juridisch en functioneel-landschappelijk te karakteriseren. Het westelijk en noordelijk gedeelte van de gemeentegrens wordt gevormd door respectievelijk de waterkering langs het Calandkanaal en door het Scheur en de Nieuwe Waterweg. De Nieuwe Waterweg is in 1866-1868 door menselijk ingrijpen tot stand gekomen. De noordelijke grens wordt evenwel goeddeels gevormd door de rivier het Scheur, die op enkele plaatsen vergraven is om deze breder en beter bevaarbaar te maken. De zuidelijke grens loopt onder langs de dijk waarop de Europaweg is aangelegd. Ook de oostelijke grens ligt aan de voet van een dijk en is dus eenvoudig in het landschap te herkennen.

Op 1 januari 1990 telde de gemeente Rozenburg 14.160 inwoners op een totale oppervlakte van 6,50 km^2. De bevolkingsdichtheid bedraagt 3.176 inwoners per vierkante kilometer landoppervlak.
De gemeente bestaat tegenwoordig uit één kern, het dorp Rozenburg. Voor de Tweede Wereldoorlog lagen er op het eiland meerdere kernen, waaronder het dorp Blankenburg en de buurtschappen Zanddijk en de Brielsche Veerheuvel. Deze zijn alle door de gemeente Rotterdam van de kaart geveegd. Alle bebouwing is gesloopt en het grondgebied is opgehoogd tot industrieterreinen of afgegraven voor de aanleg van kanalen.

2. FYSISCHE GESTELDHEID

2.1. Bodem en reliëf

Het voormalige eiland Rozenburg is gevormd uit op- en aanwassen in de monding van de Maas even ten zuidwesten van Vlaardingen.
De oudste opwassen, waaruit Rozenburg is voortgekomen, ontstonden in de loop van de 16e eeuw. In de eerste helft van deze eeuw was het Maasgebied tussen het eiland Voorne en de Maasdijk tussen Vlaardingen en 's-Gravenzande één grote watervlakte met verschillende ondiepten, gorzen en banken, die bij laag water droog kwam te liggen. In het midden van de 16e eeuw vormde zich in de monding van de Maas een zandbank die aan het vasteland van (Zuid) Holland vastgroeide en die later de Beer of Hoek van Holland genoemd zou worden. Door deze bank werd de invloed van de zee landinwaarts geringer, de rivier rustiger, zodat er achter de Beer opwassen (platen) ontstonden. Sinds vier van deze platen aaneengroeiden, wordt gesproken van het eiland Rozenburg.
Deze platen bestonden uit een ondergrond van kalkrijk jong zeezand, waarop zich klei of zavel afzette. De op- en aanslibbing werd versterkt door de vegetatie (wilgen en riet) die op de platen groeide. Toen door bekading en bedijking overstroming van het land steeds minder plaatsvond, kwam aan het sedimentatieproces goeddeels een einde.
In de loop der tijden heeft zich het eiland, middels aan- en opwassen, in noordwestelijke richting uitgebreid (zie paragraaf 3.1.).

De bodem kan dus als nieuwland gekarakteriseerd worden en bestond aan de oppervlakte voor het grootste deel uit zware zavel of lichte jonge zeeklei, zogenaamde schor- en gorsgrond. Ook de buitendijkse weidegorzen langs de oever van de Botlek en de Brielse Maas bestonden uit kleiig materiaal op zand. Meer naar het westen, waar de gronden van latere datum waren, was de klei-afzetting minder omvangrijk, zodat de bodem meer naar kleiig zand of lichte zavel tendeerde. Hier spreekt men ook wel van plaatgronden. Geheel in het westen van het eiland lagen de zandgronden van Hoek van Holland, die zich in de loop der tijden tot strand en duinen vormden.
De beschreven situatie was van toepassing tot de jaren zestig van deze eeuw. Sindsdien zijn de meeste gronden afgegraven of opgehoogd, uitgezonderd de gronden onder het huidige dorp. Dit ligt grotendeels in de oudste polders Oud- en Nieuw-Rozenburg. De bodem varieert daar, zoals geschetst, van lichte jonge zeeklei tot zware zavel.

De huidige gemeente kent enig reliëf, zij het niet van grote importantie. De langwerpige strook grond tussen de waterkeringen langs de Nieuwe Waterweg en het Calandkanaal (gegraven in 1958-1960) is opgehoogd tot ruim 5 meter +NAP. De bebouwde kom daarentegen ligt op minder dan 1 meter +NAP en is in het zuiden en oosten ongeveer een halve meter hoger dan in het noorden en westen. Er kan dus van een geringe terreinhelling gesproken worden.

2.2. Afwatering

Het eiland Rozenburg regelde in de periode 1727-1954 zijn waterstaatszaken middels de zogenaamde Generale Dijkage van Roozenburg. Daartoe behoorden bij de oprichting de

volgende polders: Oud- en Nieuw-Rozenburg, Blankenburg, de Lange en de Ruige Plaat, het Kooiland en het Schanspoldertje. In 1954 ging Rozenburg op in de Brielse Dijkring. Hier behoorde de gemeente toe tot 1975. Per 1 juli van dat jaar werd het polderbestuur opgeheven en werden de afwateringszaken door de gemeente waargenomen.

Het maaiveld van de polders lag tot in de 20e eeuw even boven NAP, zodat de afwatering nooit een groot probleem is geweest. De onbekade gronden waterden op natuurlijke wijze af, de bekade en ingepolderde gronden konden door middel van een stelsel van gegraven kavelsloten en getijdesluizen in de dijken en kaden het overtollige polderwater lozen in het Scheur, de Brielse Maas of in het Kanaal door Rozenburg. De in de 19e eeuw bekade gronden waterden aanvankelijk ook wel met duikers af, maar zodra ze bedijkt werden (zie paragraaf 3.1.), werden in de dijken meestal sluisjes aangebracht. In het begin van de 20e eeuw waterde binnen de toenmalige gemeentegrenzen alleen de Noordbankpolder nog met duikers af.
Vanaf de jaren twintig van deze eeuw werd de bemaling geïntensiveerd met behulp van watermolens en gemalen. Het grondwaterpeil werd tot zelfs 0,50 meter -NAP teruggebracht, gemiddeld ongeveer 0,50-1,50 meter beneden het maaiveld. Deze relatief diepe ontwatering was vermoedelijk bedoeld om het land geschikt te maken voor tuinbouw (zie paragraaf 3.1.). In de oudere 17e en 18e eeuwse polders werden windmolens geinstalleerd. Aan de rivierdijk werd daarnaast een aantal gemalen gebouwd. In het midden van de jaren dertig stonden er in deze polders vijf gemalen, twee langs het Scheur, twee langs de Rozenburgse dijk en een langs de Volgerlandse dijk langs de Brielse Maas. De afwatering vond voor het grootste deel in zuidelijke richting plaats. De afwatering op het Scheur werd steeds verminderd.
Tijdens de Tweede Wereldoorlog zag de afwatering van het gebied dat tegenwoordig de gemeente Rozenburg vormt, er als volgt uit (zie ook figuur 8): in de polder Nieuw-Rozenburg stond een aantal windmolens, dat het polderwater in noordelijke richting maalde naar een stenen sluis aan het einde van de Zanddijk. De polder Oud-Rozenburg ten zuidoosten van eerstgenoemde polder, loosde via de Schanspolder en via het Kooiland uit op het Scheur. De afwatering werd in beide gevallen verzorgd door sluisjes. Alleen het zuidelijk gedeelte van de polder waterde al in de jaren dertig met behulp van een motorgemaal af op de Brielse Maas, maar dit polderdeel is vrijwel geheel verdwenen. De Goudmijn- en Schanspolders, twee kleine polders ten noorden van Oud-Rozenburg, waterden met behulp van sluisjes af op het Scheur.
Sinds de Brielse Maas in 1950 afgedamd werd en de Botlek in 1953 en beide dus binnenwater werden, fungeerden ze als boezem voor de afwatering van vrijwel het gehele eiland Rozenburg. De waterlozing op het Scheur werd beëindigd en de sluisjes buiten werking gesteld; de meeste polders langs het Scheur werden in het vervolg door gemalen bemalen.
In de jaren zestig werd de afwatering volledig anders ingericht. Rond het terrein dat tot bebouwingskern bestemd werd, werd in 1966 een ringdijk aangelegd, bestaande uit de Scheurdijk, de Botlekdijk, de Europaweg en de Calanddijk. Aan de Calanddijk werd een centrifugaalpompgemaal gebouwd, dat het water vanuit de singels in het kanaal loost. De afwateringsrichting correspondeert nu met de richting van de terreinhelling (zie paragraaf 2.1.) en loopt dus van oost naar west.

3. LANDSCHAPSSTRUCTUUR EN GRONDGEBRUIK

3.1. Ontginning en agrarisch grondgebruik

Toen de eerste vogelaars (jagers, eierrapers of kooikers) zich omstreeks 1580 voor het eerst op de platen waagden, merkten zij al snel dat de grond zeer vruchtbaar was. In 1586 pachtten zij daarom één van deze verlande platen met als voorwaarde, dat zij het land zouden bekaden. Het ging hier om de plaat, die later als Oud-Rozenburg ingepolderd zou worden. In 1589 werden twee andere platen verpacht, de Ruyge Plaet en de Oostplaet. Vier van deze platen, Oud- en Nieuw-Rozenburg, Blankenburg en de Ruigeplaat, aanvankelijk door waterlopen van elkaar gescheiden, groeiden geleidelijk aan elkaar tot ze circa 1648 tot één eiland verenigd waren. In de loop van de 17e en begin 18e eeuw werd er nog een aantal polders aan dit eiland toegevoegd, waaronder de Langeplaat, het Kooiland en het Schanspoldertje.
Deze gronden waren alle omgeven door kaden, zodat ze bij hoog water overstroomden. Ze werden dan ook aanvankelijk voornamelijk als grienden en (zomer)weiden gebruikt. Vanaf 1634 werden op de verschillende platen dijken aangelegd. In 1648 resulteerden de partiële bedijkingen in één ringdijk rond de vier eerder genoemde platen. Alle partiële bekadingen en bedijkingen van de in de 17e en 18e eeuw nieuw toegevoegde polders werden in 1727 onder één bestuur gebracht als de Generale Dijkage van Roozenburg (zie ook paragraaf 2.2. en 4.4.).
In datzelfde jaar werd ook het eiland de Krabbe, dat ten westen van Rozenburg lag, door een dam verbonden met het eiland en ingepolderd. De Graspolder volgde een jaar later. Beide polders werden in 1806 door een ringdijk omgeven. Ook in 1728 werden de aanwassen aan de Brielse Maas binnen een zomerkade gebracht. Hieruit zouden rond 1850 Zuid-Rozenburg en Zuid-Blankenburg voortkomen. Op de Topografische Kaart uit 1857 (figuur 2) wordt dit gebied nog als het Buitenland aangeduid.

In de 19e eeuw werden nog meer polders in gebruik genomen. Het ontginningsproces van deze gronden volgde dezelfde lijnen als die in de oudere polders. Aanvankelijk lagen er zandplaten die als biesgors werden geexploiteerd. Door voortdurende aanslibbingen werden steeds meer gronden aangewonnen en als bies-, riet- en griendland in cultuur gebracht. Vervolgens kregen ze zomerkaden en werden ze als weide ingericht. Wanneer na bedijking de waterhuishouding geregeld werd, konden gedeelten van deze polders voor akkerbouw worden bestemd.

Een overzicht van de ontginningen in de 19e eeuw staat in tabel 1. Voor een goed begrip verwijs ik hier ook naar de verschillende kaarten in de bijlagen achter de tekst.
De meeste in de tabel genoemde polders lagen ten noordwesten van het oorspronkelijke eiland. Uitzonderingen op deze regel waren zowel de Goudmijn, die in het noorden lag tussen het Schanspoldertje en Nieuw-Rozenburg, als Zuid-Rozenburg en Zuid-Blankenburg. De laatstgenoemde polders waren al in de 18e eeuw gedeeltelijk bekaad, maar de bekading werd in het midden van de 19e eeuw uitgebreid in de richting van de Brielse Maas ten koste van de grienden van het Buitenland of Gors. In 1875 werden de kaden opgehoogd tot dijkniveau. Er bleef toen echter een vrij omvangrijke strook onbekade grienden gehandhaafd. Deze was in 1935 vrijwel volledig verdwenen. Er lag parallel aan de dijk uit

1875 een nieuwe waterkering, die het land zodanig beschermde, dat er akkerbouw en veeteelt op mogelijk was.

Tabel 1. De bekadingen en bedijkingen van de verschillende polders op het eiland Rozenburg in de 19e eeuw.

Polder	Bekaad	Ingepolderd
Gecombineerde Krabben- en Graspolder	1727/1728	1806
Droes- of Nieuwpolder	1806	1866
Groote Krabbepolder	1840, 1870	1875
Zuid-Rozenburg en Zuid-Blankenburg	1842-1851	1875
Nieuwe Krabbenpolder	1870, 1894	1875
Noordbank	1853	1877-1879
God-zij-dank-polder	1847	1885
Krabje	1847	
Zeehondenplaat		1885
Jantjesplaat		1889
Goudmijn	18e eeuw	1889
Kleine Krabbepolder	1847, 1870	1894

Een aantal droogvallende gronden ten westen van het oude eiland werd door één instantie aangekocht, bekaad en ingepolderd, namelijk door de in 1847 opgerichte en in Dordrecht zetelende Vereeniging tot Landverbetering. Het boerderijencomplex van de vereniging lag in de Grote Krabbenpolder.

Rozenburg beschikte over uitstekende landbouwgronden, die geschikt waren voor zowel veeteelt, akkerbouw als tuinbouw. De zavelige gronden verenigden de goede eigenschappen van zand en klei en waren uitermate kalkrijk.
Ook overstromingen (in de 19e en 20e eeuw, onder andere in 1825, 1894 en 1953) leverden meestal geen onoverkomelijke schade op. Alleen in 1953 stonden praktisch alle landbouwgronden onder water.

Rond 1850 was het eiland bezaaid met akkers, vooral in de oudere polders Oud-Rozenburg, Blankenburg en de Ruige Plaat en in de nieuwere polders zoals de Krabbepolder en de Grote Krabbepolder. Er werd een wijd scala aan akkerbouwprodukten verbouwd, zoals tarwe, gerst, haver, peulvruchten (erwten en bonen), aardappelen, suikerbieten en vlas. Ook meekrap leverde grote oogsten op, doch dit produkt werd na 1900 niet meer verbouwd. Dit gold ook voor koolzaad. Al deze produkten werden dikwijls in een vaste cyclus verbouwd. Om het land niet uit te putten, werd wel een braakperiode ingelast, maar met het toenemend gebruik van kunstmest was dit steeds minder nodig.
De overheersende bedrijfsvorm was het gemengde bedrijf, zij het dat de akkerbouw voor veel boeren de belangrijkste activiteit was. Bijna alle boeren hadden nog wel wat vee voor eigen consumptie (varkens) of voor de mest (rundvee).
De veeboeren voerden hun vee voedergewassen (zoals haver, bieten en klaverhooi). De boeren verbouwden dit meestal zelf. Alleen de kleine boeren vulden eventuele tekorten aan door veevoer bij de grote bedrijven te kopen. Hierdoor kon het oppervlakte hooiland beperkt blijven en werd per hectare weide een grote produktiviteit werd gehaald. Veeteelt werd vooral uitgeoefend in Nieuw-Rozenburg, de Lange Plaat en in de Graspolder. De veeboeren hielden melkkoeien en maakten zelf boter en kaas. Verder werden er paarden

gefokt, doch met de komst van de tractor verminderde de behoefte aan paarden. Op Delft en Strijen na kwamen er in 1870 in Zuid-Holland nergens zoveel kippen voor als in de gemeente Rozenburg.

De polders hadden over het algemeen een vrij regelmatige blokverkaveling, uitgezonderd de polders Oud-Rozenburg en Kooiland. In Oud-Rozenburg was naast enkele blokken vooral strookverkaveling te vinden. De verkavelingen die in de 19e eeuw tot stand waren gekomen vertoonden een bijna mathematische regelmaat. Deze regelmaat kan te danken zijn geweest aan het feit, dat een aantal van deze polders door één instantie aangekocht, bekaad en ingepolderd werd. De Vereeniging tot Landverbetering bezat onder meer de Grote en de Kleine Krabbepolder en delen van de Nieuwe Krabbepolder en de Zeehondenpolder.

Het aantal boerderijen is tot 1900 vrij beperkt gebleven; hun aantal varieerde lange tijd tussen de 20 en 30. Ze waren relatief groot. Zo lagen er rond 1900 slechts twee boerderijcomplexen in de uitgestrekte polders ten noordwesten van de Krabbepolder.
Na de agrarische crisis aan het eind van de 19e eeuw veranderde deze situatie. Op de grote boerderijen kwam de mechanisatie van de landbouw op gang. Zo beschikte de Vereeniging tot Landverbetering al in 1900 over een door stoomkracht aangedreven "werktuig voor het in beweging brengen van landbouwwerktuigen" die onder meer bij het dorsen gebruikt werd. De mechanisering van het boerenwerk had, naast de gewone seizoenwerkloosheid, nu ook structurele werkloosheid tot gevolg. Na 1910 begon daarom een aantal landarbeiders voor zichzelf. Het land hiervoor kwam beschikbaar doordat als gevolg van de crisis boeren land moesten verkopen. De teelt van tuinbouwprodukten maakte het mogelijk een rendabel bedrijf op een klein stukje grond te beginnen en de Boerenleenbank (in Rozenburg opgericht in 1912) zorgde voor de financiering ervan. Een markt voor de produkten lag dichtbij (Rotterdam). De tuinbouw vond zowel onder glas (tomaten, druiven) als op de koude grond (spruiten, peulvruchten, bloemkool, aardbeien) plaats. Glastuinbouw was in het dorp aan de Boomen- en Binnendijk en langs de toenmalige A4 te vinden. Het beperkte zich grotendeels tot de oudere polders, met name tot Oud-Rozenburg. Op enkele boerderijen werden ook appels en peren gekweekt.
De grote gemengde bedrijven bleven evenwel het landschap overheersen. Van een grootschalige versnippering van het boerenland was geen sprake. In 1950 was de verdeling van de landbouwgronden als volgt: 67% waren akkers, 23% was grasland en 10% tuinbouwgronden. Ter vergelijking: in 1850 werden de landbouwgronden voor ongeveer 60% als akkers en 40% als weide gebruikt. De toename van de tuinbouw en de akkerbouw kan onder meer toegeschreven worden aan de diepere ontwatering (zie paragraaf 2.2.), de verbeterde landbouwmethoden (mechanisatie, gebruik van kunstmest, introductie van kassenteelt) en de toenemende vraag naar deze produkten (vanuit dichtbij gelegen stedelijke centra als Rotterdam).

Langs de zuidelijke dijk bij Blankenburg lagen in de 19e eeuw grote complexen grienden, het Buitenland of Gors genoemd. Na 1850 werd dit buitendijks land steeds verder ingepolderd. Hieruit ontstonden Zuid-Rozenburg en Zuid-Blankenburg. Ook op de Punt in het oosten van het eiland werd volop wilgehout en riet geoogst. Verder groeide ook op de gronden in het westen langs de Brielse Maas, die nog niet bekaad waren, riet. Met de voortdurende inpolderingen verschoven deze gronden steeds meer in westelijke en zuidelijke richting. Langs de nieuwe polders ontstonden steeds weer aanwassen, die met riet begroeid raakten. Voorbeelden hiervan zijn de Krabbeplaat en de Vogelplaat.

Ten westen van de Krabbepolder was circa 1850 een eendenkooi aangelegd. Toen deze gronden rond 1875 werden ingepolderd werd de eendenkooi in zuidwestelijke richting verplaatst naar het zuiden van de Noordbankpolder. Na de Tweede Wereldoorlog is de kooi opgeruimd.

In de jaren zestig van deze eeuw zijn alle zo vruchtbare landbouwgronden door Rotterdam tot havens vergraven of met zand opgehoogd voor de aanleg van industrieterreinen. Landbouw van enige betekenis is er in de huidige gemeente niet meer. Alleen op het dijktalud in het westen liggen nog enkele weilanden.

3.2. Niet-agrarisch grondgebruik

De visserij bereikte op het eiland Rozenburg rond 1880 een redelijk niveau. Desondanks kan Rozenburg geen vissersdorp genoemd worden. Men concentreerde zich op de riviervisserij: de vissers vingen aal, spiering en zalm. Op de Ruigeplaat was een zalmzegenvisserij gevestigd. Elders maakten de vissers gebruik van zalmsteken. Langs de Blankenburgse haven lag in de periode 1886-1908 een viskade.
Sinds het einde van de 19e eeuw nam de visserij in belang af als gevolg van overbevissing, vervuiling en de drukke riviervaart. In 1953 hield de laatste (paling)visser het voor gezien. Hij had tot dan zijn brood verdiend op de visgronden bij de Goudmijn. Alle zalmschuren zijn intussen afgebroken.

3.3. Ontwikkelingen na de Tweede Wereldoorlog

In de loop van deze eeuw is het eiland Rozenburg grotendeels door Rotterdam geannexeerd. De Oostpunt kwam in 1942 bij Rotterdam. In het kader van het Botlekplan (1947) werd in de jaren vijftig het oostelijk gedeelte van Rozenburg (de Ruige Plaat) door Rotterdam overgenomen. Hier werden toen werven (onder andere van Verolme) aangelegd. Het Europoortproject (vanaf circa 1956/1957) bracht de doodsteek toe aan het grootste deel van het eiland. Gestaag werden grote delen van het eiland opgekocht. In 1959 verkocht de Vereeniging Landverbetering (zie 3.1.) haar bezittingen aan Rotterdam. Het dorp Blankenburg werd in 1961/1962 onteigend. In 1965 verlieten de laatste bewoners het dorp. Het terrein werd deels opgespoten en als industrieterreinen ingericht en deels afgegraven voor havens en kanalen. Het Calandkanaal (gegraven 1958-1960) en het Hartelkanaal (gegraven 1960-1968) waren voor respectievelijk zee- en binnenschepen belangrijke verbindingen tussen de Brittanniëhaven en de zee, respectievelijk tussen de Oude Maas en de Maasvlakte.

3.4. Visuele karakteristiek

Het beeld van de gemeente Rozenburg wordt tegenwoordig gedomineerd door de bebouwde kom. Deze ligt binnen een hoge ringdijk, die een sterk visueel afsluitend karakter heeft. Het overgrote deel bestaat uit moderne woonwijken met in het zuidoosten en langs de boulevard bij het veer flatgebouwen. Hierachter valt de molen in het niet. Langs de dijken liggen groenvoorzieningen (weilanden, sportterreinen en wandelgebieden).

In noordwestelijke richting liggen de dijken langs het Calandkanaal en het Scheur. Het terrein tussen de rivierdijken is opgehoogd en bestaat voornamelijk uit weilanden en braakland.

4. INFRASTRUCTUUR

4.1. Landwegen

Het eiland Rozenburg beschikte rond 1800 over een redelijk ontwikkeld wegennet. Het patroon sloot nauw aan bij de polderstructuur. De wegen liepen langs of lagen op de dijken en kaden. Het patroon van de wegen in de oudere polders was cirkelvormig, conform de vorm van de platen. In de nieuwere polders, die als aanwassen waren ontstaan, hadden de wegen een rechtlijniger patroon, zoals ook de verkaveling duidelijk rechtlijniger was (zie 3.1.). Slechts enkele wegen liepen dwars door de polders. Hun patroon sloot aan bij de verkavelingsstructuur van het eiland. Het traject lag op polderniveau.
Gezien het feit dat Rozenburg een eiland was, hadden vrijwel alle wegen slechts lokale betekenis. Alleen de weg tussen het Brielse en Maassluisse veer ontsteeg deze beperkte functie. De weg maakte deel uit van de verbinding tussen de Zuidhollandse eilanden en het Hollandse vasteland, de
Rijksweg A4. De verbinding liep over de Staaldiepsche Dijk, de Zandweg en de Zanddijk. Deze bestond al in 1850 grotendeels uit een grindweg met een paardenpad, een strook stenen in het midden van het traject. De Maassluissche Veerdam en het traject op de zuidelijke Goudmijnkade waren bestraat. In 1932, toen het Maassluisse veer in westelijke richting verplaatst werd, is de straatweg over de noordelijke Goudmijnkade aangelegd. Op de kruising van de Zandweg en de Volgerweg werd in het midden van de 19e eeuw tol geheven. Na 1889 is de tol opgeheven.
De weg tussen de veren was in 1850 de enige verharde weg. In de loop van de tweede helft van de 19e eeuw kreeg het merendeel van de wegen een grindverharding. Hier zijn alleen de wegen behandeld die binnen de huidige gemeentegrenzen liggen of gelegen hebben. De Vinkschen Dijk werd in 1877 op de kruin van de dijk langs het Scheur aangelegd als grindweg. In 1908 werd de weg verplaatst naar de dijkvoet. In 1915 werd op de grindweg een paardenpad aangelegd. Tegenwoordig loopt de straat nog steeds onder langs de oude rivierdijk. Dit geldt eveneens voor de Zanddijk, die in het verlengde van de Vinkeweg ligt. Over de Kooilandsche dijk werd slechts op een klein stukje verharding aangebracht. Het grootste deel, waaronder het gedeelte waar deze schoordijk langs het Scheur was, was tot het begin van deze eeuw voor voertuigen onberijdbaar. Tijdens de Tweede Wereldoorlog was de dijk nog steeds onverhard.
Wegen dienen niet alleen om verkeer te dragen, ze hebben ook een woonfunctie. In de oude polders stonden alle huizen direct aan of op de dijk (zie 5.2.). Desondanks kon men rond 1850 bezwaarlijk van woonstraten spreken. Alleen de Tienmorgensche dijk bij Blankenburg kende een vorm van lintbebouwing.
In de loop van de 19e eeuw werden de Binnendijk en de Boomendijk de belangrijkste woonstraten. De Boomendijk lag op de noordwestelijke dijk rond Oud-Rozenburg. Van deze weg rest nu nog slechts een klein stukje, de Emmastraat. Het noordwestelijk gedeelte werd grotendeels in 1874 aangelegd als grindweg en in 1902-1903 van een paardenpad voorzien. Het zuidelijk gedeelte van de weg werd pas in 1905 verhard. In het verlengde van de Boomendijk lag de Binnendijk, de tegenwoordige Molenweg. Deze vormde onder andere met de Laan (tegenwoordig de Wilhelminalaan) de provinciale weg van het Maassluisse veer naar Blankenburg. Het oppervlak van deze wegen werd in 1851 verhard met een grindlaag. Later is er ook een paardenpad op aangelegd.

In de jaren zeventig is de situatie dermate gewijzigd, dat op de huidige plattegrond van het oorspronkelijke wegenpatroon nauwelijks iets is terug te vinden. Slechts met zeer veel moeite kunnen enkele vooroorlogse wegen worden aangewezen, zoals een vergelijking van de figuren 8 en 9 duidelijk maakt. In het westen van het eiland zijn de Zandweg, de Vinkseweg en de Zanddijk nog te herkennen, in het centrum de Koninginnelaan, de Emmastraat, de Molenweg, de Tienmorgense weg, de Kerkweg en de Oranjelaan.

4.2. Wateren

Tot de Sint Elizabethsvloed (1421) waterden de Maas, de Lek en de Waal voornamelijk via de Maasdelta af. Na 1421 verlegden de Waal en de Maas hun afwatering naar de Biesbosch en het Hollands Diep. Alleen de Lek waterde af via de Nieuwe Maas, waardoor slechts een kwart van de waterhoeveelheid van voor 1421 via de Maasmonding de Noordzee bereikte.
De geringe stroming in de rivier veroorzaakte verzanding, waardoor de platen zich vormden, waaruit Rozenburg is ontstaan (paragraaf 2.1.). De rivier splitste zich in twee armen: een noordelijke tak, genaamd het Maassluis Diep of het Scheur, en een zuidelijke tak, de Brielse Maas en het Botlek. Beide werden ondiepe wateren en bleken in de 18e eeuw nauwelijks geschikt voor scheepvaart. Schepen voor Rotterdam meden deze wateren en moesten een lange weg tussen de Zuidhollandse eilanden afleggen om de zee te bereiken. Er werd wel spottend opgemerkt dat Hellevoetsluis halverwege Rotterdam en Indië lag.
Vanaf de eerste helft van de 19e eeuw werden pogingen ondernomen de bevaarbaarheid van de rivieren te verbeteren. Zo werden in 1808 twee zinkkribben aangelegd bij de Droespolder in de Brielse Maas.
Naar een plan van Caland uit 1857 werd, teneinde een directe verbinding van Rotterdam naar de zee te verkrijgen, van 1866-1868 de Nieuwe Waterweg gegraven, dwars door de zogenaamde Hoek van Holland (zie figuur 3). Het stuk van het Scheur, waardoor het water vroeger op zee uitkwam, werd in 1871 afgedamd. In 1910-1911 werd er een kanaal in aangelegd.
De Nieuwe Waterweg bleef echter smal en ondiep, doordat zich aan de oever van de rivier zand afzette; de rivier verdiepte zich niet automatisch door de werking van de ebstroom, zoals Caland gehoopt had. Vanaf 1881 werd de waterweg uitgebaggerd om deze op diepte te houden of verder te verdiepen. In 1886 voldeed de Nieuwe Waterweg aan de eisen des tijds.
De bagger uit de waterweg werd in de Brielse Maas op de Maasvlakte en in de Noordbank gestort. Om de bagger snel af te voeren en niet via een omweg over de Noordzee, werd in 1882-1883 het kanaal door Rozenburg gegraven. Nadien had het kanaal geen functie meer. Het werd verwaarloosd en verzandde. In de jaren dertig van deze eeuw was het niet meer bevaarbaar. In 1948/1949 werd het kanaal weer op diepte gebracht, maar in 1969 is het definitief gedempt.
Ook het Scheur werd, onderdeel uitmakende van de vaarroute van Rotterdam naar zee, verbeterd. In 1885-1886 en in 1891 werd een aantal kribben aangelegd. Of dat voldoende is geweest om de rivier op de juiste diepte te brengen of dat er baggeraars aan te pas zijn gekomen, is niet bekend. Het Scheur is tegelijkertijd verbreed. Met dit doel is in 1887-1888 een stuk van het Kooiland afgegraven en werd de dijk landinwaarts verlegd. Langs de oever van het Scheur werd in 1887-1888 en in 1910 een stenen rijksdam aangelegd (zie paragraaf 4.4.).

In de jaren '20 van deze eeuw werd tevens de zeeweg naar Dordrecht verbeterd. Ook dit had gevolgen voor het eiland, namelijk voor het (schier)eiland de Oostpunt. In 1804 was dit met een dam aan het eiland Rozenburg verbonden. De dam werd in 1921-1923 vergraven, waarbij de Westgeul ontstond. Deze was onderdeel van de zeeweg naar Dordrecht. In 1934 werd de Westgeul verbreed en verdiept.
In 1887 werd aan de Oostpunt een ligplaats voor zeeschepen gegraven; drie jaar later werd de haven als kruithaven ingericht voor schepen met ontplofbare stoffen aan boord. In 1942 kwam de Oostpunt bij Rotterdam, waarna het in de jaren vijftig werd afgegraven (zie paragraaf 3.3.).

Na de Tweede Wereldoorlog is de situatie van de wateren in en rondom de gemeente ingrijpend gewijzigd. Om de toenemende verzilting van het polderwater, dat noodlottig voor veeteelt en tuinbouw was, tegen te gaan, werden de Brielse Maas (in 1950) en het Botlek (1953) afgedamd. Ingrijpender gevolgen voor het eiland hadden de verschillende afgravingen voor havens en kanalen. Voor het Calandkanaal (1958-1960) en het Hartelkanaal (1960-1968) werden grote delen van Rozenburg opgeofferd (zie paragraaf 3.3).

4.3. Veerdiensten

Voor de Tweede Wereldoorlog was contact met mensen buiten de gemeente slechts mogelijk via het water. Blankenburg had een binnen- en buitenhaven, maar deze is, zoals geheel Blankenburg, van de aardbodem verdwenen. Ook de veerponten die Rozenburg met Brielle en Maassluis verbond, vervulde een belangrijke functie in de gemeente. De veerdiensten behoren tot de weinige overblijfselen van vóór de oorlog, die de Rotterdamse expansiedrift hebben kunnen overleven.
Vóór het ontstaan van het eiland Rozenburg onderhielden Brielle en Maassluis al een veerdienst over de Maas. Toen de platen zich in de rivier vormden, vond de boot zijn weg door het Staaldiep, een waterweg tussen de eilanden Rozenburg en Krabbe. Aan het eind van de 18e eeuw slibde het Staaldiep langzaam dicht en werd ze als vaarweg onbruikbaar. Daarom werd het water in 1727/1728 afgedamd en werd de Staaldiepsche dijk aangelegd. Op de dijk kwam een zwaar gezande kleiweg te liggen. Het Staaldiep was in het vervolg een onbetekenend water in de Krabbepolder.
De verbinding tussen Brielle en Maassluis werd sindsdien onderhouden via het veer Brielle-Rozenburg over de Brielse Maas, via de weg over het eiland (zie 4.1.) en via het veer Rozenburg-Maassluis. Bij de aanlegsteigers werden veerhuizen gebouwd. Sinds 1888 werd de veerdienst naar Maassluis door een stoomboot verzorgd. Het Brielse veer was tot kort voor de Eerste Wereldoorlog een eenvoudig voetveer, maar in 1935 voer er ook een stoomboot. In 1932 werd aan de Maassluisse kant een nieuwe veerheuvel in gebruik genomen. Deze ligt iets ten westen van het oude veer. Om de reizigers niet om te laten rijden, werd tussen de veerheuvel en de Zanddijk de straatweg over de noordelijke Goudmijnkade aangelegd.
Het Maassluisse veer functioneert nog steeds voor het autoverkeer, maar is niet meer de enige verbindingsweg met de gemeenten in de omgeving. Tegenwoordig kunnen automobilisten ook via de Botlekweg of de Europaweg Rozenburg bereiken en verlaten. Het Brielse veer werd omgezet in een voetveer toen in 1970 de Brielse brug werd geopend.

4.4. Dijken en kaden

Het beeld van het eiland Rozenburg werd voor de Tweede Wereldoorlog beheerst door talloze dijken en kaden, die de verschillende polders van elkaar scheidden. We hebben al eerder gezien dat het eiland is ontstaan als een verzameling platen die na bezomerkading en bedijking aan elkaar groeiden. De rivierdijk was dan ook het resultaat van talloze partiële bekadingen en bedijkingen, die uiteindelijk met elkaar werden verbonden.
In 1634 werd met de dijkaanleg rond Rozenburg aangevangen. In 1648 waren Oud-Rozenburg, Blankenburg en de Ruige Plaat binnen een dijk verenigd. In het begin van de 18e eeuw waren ook de Langeplaat en Nieuw-Rozenburg bedijkt, gevolgd in de periode 1713-1728 door de polders Goudmijn, Kooiland en het Schanspoldertje. In de 19e eeuw werd dit proces van partiële bedijkingen voortgezet. In tabel 1, paragraaf 3.1, staat een overzicht. Hieruit blijkt dat na 1806, toen de dijk rond de Gecombineerde Krabben- en Graspolder werd aangelegd, het zestig jaar duurde, voordat de volgende polder bedijkt werd. Tot 1894 volgde toen in korte tijd een hele reeks bedijkingen.
Door het proces van partiële bedijkingen, waarbij sommige dijkdelen achter andere kwamen te liggen, verloren vele dijken hun functie als waterkering; ze werden slaperdijk. Juist deze dijken functioneerden in de 19e en 20e eeuw als woondijk, bijvoorbeeld de Boomen- en Binnendijk en de Tienmorgenschendijk (zie 4.1. en 5.2.).
De waterkerende dijk rond de polders was in 1850 nergens meer schoordijk. Overal lag soms kilometers diep voorland, dat deels bekaad was en als griend of weiland fungeerde. Alleen langs het Scheur was het buitenland beperkt. Na 1850 is het hier geheel verdwenen. Toen Het Scheur verbreed moest worden (zie paragraaf 4.2), werd de Kooilandse dijk landinwaarts gelegd. De dijk langs Het Scheur verloor toen ook haar waterkerende functie. Langs de oever werd een stenen rijksdam aangelegd. De strekdam langs het Veergors en het Kooiland dateert van 1887-1888, die langs de Vinkendijk en de Goudmijn van 1910.

Na 1945 moest als gevolg van de uitbreidingen van Rotterdam de waterkering regelmatig verlegd worden. Zoals deze in de voorgaande eeuwen in fases was uitgebreid, zo werd nu de dijk in etappes ingekrompen. De huidige dijk om het dorp Rozenburg dateert van april 1966. Door de ophogingen van het terrein binnen de huidige waterkering verdween het hoogteverschil tussen de binnendijken en het omliggende land grotendeels. Slechts de Zanddijk en de Molenweg liggen nog hoger dan hun directe omgeving.

Voor een overzicht van de bekadingen verwijs ik naar paragraaf 3.1. In de 19e eeuw werd vooral in de periode 1840-1853 veel land bezomerkaad. Vrijwel al deze kaden werden na 1866 opgehoogd tot dijkniveau.

4.5. Nutsvoorzieningen

In Rozenburg staan nog nauwelijks gebouwen die aan de energievoorziening van voor de Tweede Wereldoorlog herinneren.
Waterleiding was er niet. Elektriciteit betrok de gemeente sinds 1922 van de Electriciteits-maatschappij "Voorne, Putten en Rozenburg". Langs de Rijksweg A4 en de weg van Rozenburg naar Blankenburg stond in 1938 een zevental transformatorhuisjes.

5. NEDERZETTINGEN

5.1. Algemeen

De gemeente Rozenburg bestaat uit nog maar één kern: het dorp Rozenburg. Voor de annexatie van het grootste deel van het eiland door Rotterdam lag er nog een kern (Blankenburg) op het eiland en verder wat verspreide bebouwing met hier en daar concentraties zoals aan de Zanddijk en bij de Brielse Veerheuvel.

Sinds het begin van de 17e eeuw zijn de platen, die al spoedig tot één eiland verenigd werden, permanent bewoond. Blankenburg was de oudste kern, voor zover er van een kern gesproken kon worden. In 1840 stonden er rond de kerk en de school (beide gebouwd in 1658) nog 13 huizen. De overige bebouwing op het eiland bestond uit (land)arbeidershuisjes en relatief grote boerderijen, verspreid over de verschillende polders en vrijwel alle gebouwd onderaan of op de dijken. In 1851 was de gemiddelde woningbezetting ongeveer 10 personen: 1.125 bewoners, verdeeld in 205 gezinnen, woonden in 113 huizen. Er woonden dus gemiddeld bijna twee gezinnen in elk huis.

In 1732 stonden er 65 huizen op het eiland, in 1779 werden er 873 inwoners geteld. Dit waren er meer dan in de eerste decennia van de 19e eeuw. De bevolkingsontwikkeling in de laatste twee eeuwen laat een zeer grillig verloop zien (zie tabel 2). Tot 1880 reageerde de bevolkingsgroei, zij het met vertraging, op de toestanden in de landbouw, die in de perioden 1815-1836 en 1860-1880 een behoorlijke welvaart te zien gaven. Vanaf de jaren 1880 werd de bevolkingsontwikkeling ook door factoren buiten de landbouw bepaald. Tegelijk met de agrarische crisis, die in Nederland in 1883 uitbrak en die in de landbouw een structurele werkloosheid tot gevolg had (zie paragraaf 3.1), kwam Rotterdam op als haven en werd de bevolkingsontwikkeling op het platteland meer anti-cyclisch van aard. Tijdens economische crises (1910-1920, 1930-1936) nam de aantrekkingskracht van de stedelijke arbeidsmarkt af en dus ook de vertrekoverschotten uit Rozenburg. Daarentegen nam in economisch gunstige tijden, zoals de tweede helft van de jaren twintig, de bevolking op Rozenburg af, omdat toen velen hun geluk in de grote stad gingen zoeken. In de jaren zestig en zeventig groeide Rozenburg razendsnel door de vestiging van forensen, die in de nabijgelegen Rotterdamse haven en industrie emplooi vonden.

Tabel 2. De loop van de bevolking in de gemeente Rozenburg 1811-1990.

Jaar*	Aantal inwoners	Jaar*	Aantal inwoners
1811	510	1910	2.191
1822	700	1920	2.509
1829	748	1930	2.484
1840	996	1940	2.680
1850	1.146	1950	3.100
1860	1.205	1960	3.841
1870	1.391	1970	10.883
1880	1.761	1980	14.894
1890	2.017	1990	14.160
1900	1.964		

* Voor zover bekend, per 1 januari.

5.2. Rozenburg

Toen de polders op het eiland Rozenburg sinds het eind van de 16e eeuw achtereenvolgens bekaad, ontgonnen en bedijkt werden, behoorde het eiland tot het Baljuwschap van Voorne. In 1727, het jaar dat de Generale Dijkage tot stand kwam, werd Rozenburg tevens een zelfstandige ambachtsheerlijkheid. In de Franse Tijd werd het een zelfstandige gemeente. De bewoners hielden zich tot na de Tweede Wereldoorlog voornamelijk bezig met landbouw (zie paragraaf 3.1). Nijverheid en handel stonden in dienst van akkerbouw en veeteelt. De belangrijkste industriële vestiging op het eiland was een zuivelfabriek. In 1902 werd de boterfabriek "De Ducaat" aan de Boomendijk opgericht.
Ook de bouwactiviteiten werden door de agrarische ontwikkelingen bepaald. De ontwikkelingen zijn te volgen met behulp van het kaarten-materiaal in de bijlagen. In het hierna volgende zullen alleen de historisch-geografische aspecten van de uitbreidingen aanbod komen. Voor een beschrijving van de bebouwing in meer kwalitatieve zin, wordt verwezen naar de bebouwings-karakteristiek elders in dit rapport.

Tot in de 19e eeuw was er op het gehele eiland slechts sprake van "verspreide bebouwing". Deze bestond voornamelijk uit relatief grote boerderijen, gebouwd direct onderaan de dijken en eenvoudige arbeiderswoningen die op en tegen de dijken stonden. In de oudere polders lagen alleen de boerderijen aan de Zandweg, onderdeel van de A4, niet aan één van de dijken.
Zoals al eerder vermeld, had rond 1850 alleen Blankenburg iets wat op een kern leek, die uit 13 huizen, een kerk en een school bestond. Het dorp Rozenburg bestond nog niet. Er was al wel enige bebouwing te vinden aan de Zanddijk, aan het Maassluisse veer, aan de Vildersteeg (de westelijke weg langs de Schanspolder) en aan de Boomen- en Binnendijk. Gedurende de tweede helft van de 19e eeuw verplaatste het administratief en economisch centrum van het eiland zich naar het noorden. Langs en in de omgeving van de Boomen- en Binnendijk vestigden zich verschillende instituties. Het gemeentehuis aan de Binnendijk (tegenwoordig Molenweg) werd in 1863 in gebruik genomen. Aan dezelfde weg werd in 1880 een openbare school gebouwd. In 1917 startte de Gereformeerde School aan de Boomendijk haar lessen. Beide scholen zijn na de oorlog afgebroken. De Gereformeerde Kerk aan de Laan werd in 1937 gebouwd, schuin tegenover de oude uit 1890 stammende en inmiddels verdwenen kerk. De Nederlands Hervormden wijdden in 1935 hun nieuwe kerkgebouw, de Immanuelkerk aan de Kerkweg in. Vlak ernaast ligt de in 1867-1869 aangelegde begraafplaats. In 1923 werd het Christelijk Gereformeerde kerkgebouw aan de Zanddijk in gebruik genomen. Dit zogenaamde "witte kerkje" is enkele jaren geleden (in 1985) gesloopt.
Eén van de meest markante gebouwen in Rozenburg is de korenmolen. Al in 1658 kreeg het eiland een molen. Deze stond in een uithoek van het Kooiland aan de dijk en werd in 1887 afgebroken, gelijk met de verlegging van de Kooilandse dijk (zie paragraaf 4.3). De huidige molen "De Hoop" werd in hetzelfde jaar gebouwd aan de Binnendijk, thans Molenweg. In 1966-1968 werd de molen gerestaureerd. De molenaarswoning ernaast is tegenwoordig in gebruik als Oudheidkamer.
Met de vestiging van al deze instellingen begon zich een dorpskern te vormen. Er ontstond een langgerekte, open lintbebouwing van huisjes op de dijk: aan de Boomen- en Binnendijken en aan de oostelijke en westelijke dijkjes langs het Schanspoldertje.
In de eerste helft van de 20e eeuw nam de dijkbebouwing aan de Zanddijk toe. Ook langs de Vinkeweg en de Zandweg verrezen huizen, zodat zich hier een buurtje vormde.

De bovenstaande opsomming kan de lezer misleiden, als zou er druk gebouwd zijn. Het bronnenmateriaal suggereert evenwel een vrij beperkte nieuwbouw in de 19e en 20e eeuw. Uit de literatuur blijkt dat er weinig nieuwe boerderijen werden gebouwd. Wel werden in de agrarische bloeiperiode 1871-1883 boerderijen verfraaid en uitgebreid. Ook landarbeiderswoningen werden er in de 19e eeuw weinig gebouwd. De landbouw maakte in de genoemde eeuw vooral gebruik van seizoenarbeiders die, als het werk erop zat, weer wegtrokken. Vaste knechten woonden op de boerderij, hetgeen de hoge gemiddelde woningbezetting in 1850 (zie paragraaf 5.1) verklaart. Na 1900, toen het aantal boerenarbeiders terugliep en velen van hen een tuinbouwbedrijf begonnen, kunnen wij nieuwbouw van kleinere woningen verwachten. Dat deze nieuwbouw beperkt in omvang is gebleven, is uit tabel 3 te herleiden. Daaruit blijkt dat in 1956 meer dan de helft van de toen bestaande woningvoorraad ouder was dan 50 jaar. Dit percentage lijkt relatief hoog, maar kan typerend worden genoemd voor de stabiele agrarische gemeenschap die Rozenburg toen nog was (of leek).

Tabel 3. De ouderdom van de woningen zonder bedrijf op Rozenburg in 1956.

Gebouwd in de periode	Aantal in procenten van het totaal
1945-1956	17
1919-1945	23
1906-1918	8
-1906	52

Van de bebouwing uit de vooroorlogse periode is tegenwoordig niet veel meer over. Alleen in het westen van het eiland, langs de Zanddijk, de Vinkeweg en de Zandweg is nog iets van de oude sfeer te proeven: een open lintbebouwing met daartussen veel groen (weilanden, volkstuinen). Langs de Emmaweg en de Molenweg staan nog enkele oude gebouwen. In deze omgeving vallen het Gemeentehuis, de molen en de twee kerken het meest op.

5.3. Verspreide bebouwing

Van verspreide bebouwing is heden ten dage geen sprake meer. Deze is in de jaren '60 onder de slopershamer gevallen. Voorbeelden hiervan zijn de al eerder vermelde boerenhoeve van de Vereeniging tot Landverbetering (zie 3.1.) en de (landarbeiders)huisjes bij de Brielse Veerheuvel langs de Staaldiepsche dijk.

GERAADPLEEGDE LITERATUUR

Algemeen/provinciaal:

- Aa, A.J. van der (1839-1851)
  Aardrijkskundig woordenboek der Nederlanden, 13 delen + suppl. Gorinchem.

- Atlas van historische vestingwerken in Nederland (1970). Deel IV, de provincieën Zuidholland en Zeeland. Eerste aflevering: Zuidholland. z.p..

- Beekman. A.A. (1948)
  De wateren van Nederland aardrijkskundig en geschiedkundig beschreven, 's-Gravenhage.

- Een beeld van het zuid-hollandse landschap (1981-1988). Een landschaps-onderzoek in opdracht van de provincie Zuid-Holland. Verschenen zijn 6 delen. Z.p..

- Beschrijving van de provincie Zuid-Holland behorende bij de waterstaatskaart (1967). 's-Gravenhage.

- Bevolking der gemeenten van Nederland op 1 januari 1950. 's-Gravenhage, 1950-heden.

- De bodem van Nederland (1965). Toelichting bij de bodemkaart van Nederland schaal 1:200.000 samengesteld door de Stichting voor Bodemkartering. Wageningen.

- De bodem van Zuid-Holland (1966). Toelichting bij blad 6 van de bodemkaart van Nederland schaal 1:200.000. Wageningen.

- Buisman, J. (1978)
  Zuid-Holland vanuit de lucht. Baarn.

- Craandijk, J. (± 1880-1900)
  Wandelingen door Nederland; Met platen naar de lithografiën van P.A. Schipperus en wandelkaartjes. Verschillende delen, verschillende jaren. Haarlem.

- Don, P. (1985)
  Kunstreisboek Zuid-Holland. Weesp, 8e dr..

- Drinkwatervoorziening in Nederland 1913-1938. Gedenkboek ter gelegenheid van het 25-jarig bestaan van de centrale commissie voor

Drinkwatervoorziening en van het rijksbureau voor Drinkwatervoorziening (1938), Den Haag.

- Dijksterhuis, R. (1984)
Spoorwegtracering en stedebouw in Nederland; Historische analyse van een wisselwerking. De eerste eeuw: 1840-1940. Proefschrift, TH Delft.

- Enqueste ende informacie [...] over de landen van Hollant ende Vrieslant gedaan in de jaere MCCCCXCIIII (1876). (bew. R. Fruin). Leiden.

- Foto-atlas Zuid-Holland (1990). Den Ilp/Emmen.

- Gedenkboek Twee eeuwen Waterstaatswerken (zj) zp..

- Historische Atlas van Zuid-Holland (1989). Chromotopografische Kaart des Rijks 1:25.000. Landsmeer.

- Honderd jaar Provinciale Waterstaat in Zuid-Holland - Enige opstellen over de geschiedenis (1976), 's-Gravenhage.

- Informacie upt stuck der verpondinghe (1866). [...] van de steden ende dorpen van Hollant ende Vrieslant [...] gedaan in den jaere MDXIV. (bew. R. Fruin). Leiden.

- Kley, J. van der (red.) (1967)
Vaarwegen in Nederland; Een beschrijving van de Nederlandse binnenvaartwegen. Assen/Amsterdam/Rotterdam/Brussel.

- Kroon, A.W. (1862)
Tegenwoordige staat van Zuid-Holland; Beschrijving en afbeelding der steden, dorpen, heerlijkheden en verdere wetenswaardige plaatsen in die provincie. Amsterdam, z.j..

- Lijst van Nederlandse gemeenten sinds 1830, waarvan de grens is veranderd, die zijn opgeheven, nieuw gevormd of ingepolderd (1968). Deel II; Alfabetische volgorde van de betrokken gemeenten. (copie) z.p..

- De molens van Zuid-Holland (1980). Den Haag.

- Mulder, H. (red.) (1949-1959)
Handboek van de geografie van Nederland; 6 delen. Zwolle.

- De ontwikkeling onzer electriciteitsvoorziening 1880-1938 (1948). Uitgegeven naar aanleiding van het 25-jarig bestaan der Vereeniging

van directeuren van electriciteitsbedrijven in Nederland. 2 delen. Arnhem.

- Postma, C. (bew.) (1963)
Holland in vroeger tijd; 18e-eeuwse beschrijvingen van steden en dorpen in Noord- en Zuid-Holland. 5 delen. 's-Gravenhage.

- Provinciaal Verslag (1850-1940)
Verslagen gedaan door de gedeputeerde staten aan de staten der provincie Zuid-Holland over de jaren 1850-1940.

- Register van beschermde monumenten (1989). Zeist.

- Statistisch overzicht der Waterleidingen in Nederland over de jaren 1946 en 1947 (1950). Leeuwarden.

- Steegh, A. (1985)
Monumenten Atlas van Nederland: 1100 Historische Nederzettingen in Kaart; 2e dr. Zutphen.

- Straalen, B. van, en B. van Oyen (red.), (1990).
Holland rond 1840. Aspecten van het dagelijks leven op het Hollandse platteland, Velsen/Den Haag.

- Teixeira de Mattos, L.F. (1906-1961)
De waterkeringen, waterschappen en polders van Zuid-Holland, 16 delen. 's-Gravenhage.

- Tuinbouwatlas van Nederland [± 1941]. samengesteld door den Tuinbouw-voorlichtingsdienst van het Departement van Landbouw en Visscherij, z.j..

- Vermooten, M. en Smit, T. (1989)
Spoortocht langs oude en nieuwe N.S.-stations, Noord- en Zuid-Holland en Flevoland. Hapert.

- Vervloet, J.A.J. en Steegh, A.W.A.Th. (1989)
Bibliografie van de historische geografie. Wageningen.

- Verzameling van gegevens betreffende de electriciteitsvoorziening in den provincie Zuid-Holland (1915). 's-Gravenhage.

- Witkamp, P.H. (1877)
Aardrijkskundig woordenboek van Nederland. Tiel.

- Witkamp, P.H. en Sipman. M.A. (1895)
Aardrijkskundig woordenboek van Nederland; Nieuwe uitgaaf. Arnhem/Nijmegen.

Regionaal/lokaal

- Bergwerff, J. (1983)
  Rozenburg in oude ansichten deel 8. Zaltbommel.

- Bijl Mzn, A. (1963)
  "Uit de wordingsgeschiedenis van Rozenburg", in: R.A.D. Renting (red.), Rotterdams Jaarboekje, p.p. 238-250. Rotterdam.

- Klok, J. (1969)
  Voorne-Putten-Rozenburg in oude ansichten II. Zaltbommel.

- Landbouw-Economisch Instituut, Instituut stad en landschap van Zuid-Holland, Economisch-Technologisch Instituut voor Zuid-Holland (1958)
  Voorne & Putten en Rozenburg. Stand van zaken op economisch en stedebouwkundig terrein. Rotterdam.

- De plek waar onze wieg eens stond (z.j. = 1946)
  Wat oude archieven en oude menschen vertelden over de geschiedenis van het eiland Rozenburg. Opnieuw verteld en aangevuld met schetsen over het leven op het land door twee oude Rozenburgers. Loosduinen, Rozenburg.

- Rozenburg (1958)
  Van vroege aardappelen en super olie-tankers. Een eiland in omwenteling. Rapport samengesteld in opdracht van de commissie voor de Deltazaken vanwege de Nederlands Hervormde Kerk. Utrecht.

- Streekplan Voorne Putten Rozenburg (1963)
  Vastgesteld bij besluit van Provinciale Staten van Zuid-Holland, d.d. 14 maart 1963.

- Tettero, A.J.M. (1982)
  Groei en evolutie van Rozenburg, eens een eiland. Rozenburg.

VOORNAAMSTE GEBRUIKTE KAARTEN

- Topografische en Militaire kaart van het Koningrijk der Nederlanden, schaal 1:50.000
  Bladnr. 37 Rotterdam (verkenning 1850-51, druk 1857).

- Gemeente-atlas van de provincie Zuid-Holland (1869)
  Door J. Kuyper, Leeuwarden. Herdruk 1971, Groningen.

- Chromo-topografische Kaart van Nederland, schaal 1:25.000

Bladnr.	478	Hoek van Holland (1875, 1889, 1912)
	479	Naaldwijk (1874, 1912)
	499	Oostvoorne (1875, 1899, 1907)
	500	Brielle (1875, 1899, 1912)
	501	Schiedam (1875, 1889, 1911)
	522	Geervliet (1875, 1899, 1906)
	523	Rhoon (1875, 1899, 1905/1906).

- Topografische Kaart van Nederland, schaal 1:25.000.

Bladnr.	37A	Hoek van Holland (uitgave 1938)
	37B	Naaldwijk (uitgave 1939)
	37B	Naaldwijk (uitgave 1990)
	37D	Brielle (uitgave 1939)
	37D	Brielle (uitgave 1990)
	37D	Brielle (uitgave 1968)
	37G	Schiedam (uitgave 1990).

- Truppenkarte. Topografische Karte der Niederlande, 1:50.000, Bladnr. 37W Rotterdam (uitgave 1941).

- Grote Topografische Atlas van Nederland, 1:50.000, Bladnr. 37W Rotterdam (uitgave 1981).

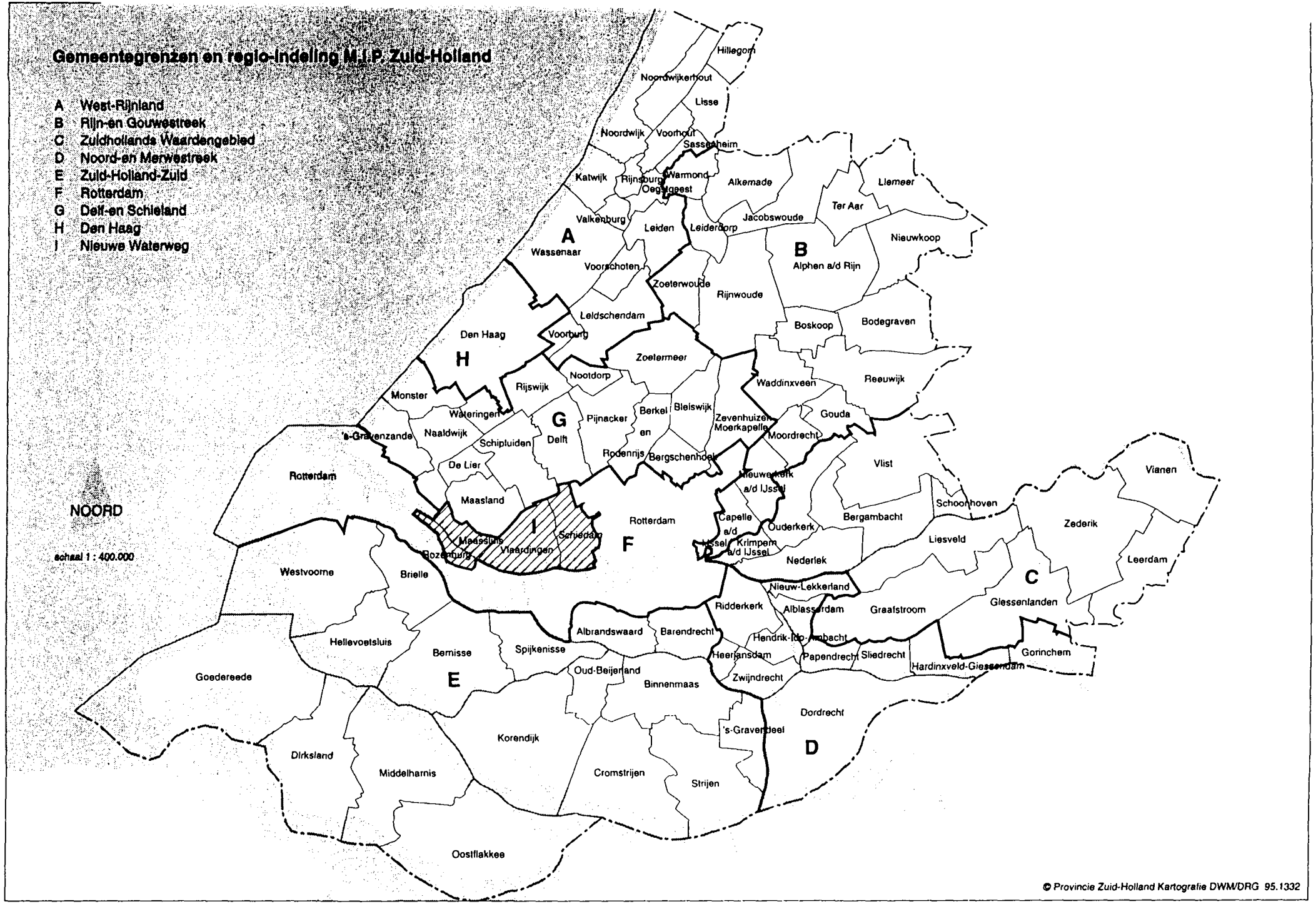
Gemeentegrenzen en regio-indeling M.I.P. Zuid-Holland
A West-Rijnland
B Rijn-en Gouwestreek
C Zuidhollands Waardengebied
D Noord-en Merwestreek
E Zuid-Holland-Zuid
F Rotterdam
G Delf-en Schieland
H Den Haag
I Nieuwe Waterweg
NOORD
schaal 1 : 400.000
Hillegom
Noordwijkerhout
Lisse
Noordwijk
Voorhout
Sassenheim
Katwijk
Rijnsburg
Warmond
Oegstgeest
Alkemade
Ter Aar
Leimeer
Valkenburg
Leiden
Leiderdorp
Jacobswoude
Nieuwkoop
A
Wassenaar
Voorschoten
B
Alphen a/d Rijn
Zoeterwoude
Rijnwoude
Leidschendam
Boskoop
Bodegraven
Den Haag
Voorburg
H
Zoetermeer
Reeuwijk
Nootdorp
Waddinxveen
Monster
Rijswijk
Wateringen
Pijnacker
Berkel
en
Rodenrijs
Bleiswijk
Zevenhuizen
Moerkapelle
Gouda
's-Gravenzande
Naaldwijk
Schipluiden
G
Delft
Moordrecht
De Lier
Bergschenhoek
Rotterdam
Vlist
Vianen
Nieuwerkerk
a/d IJssel
Maasland
Schoonhoven
Capelle
a/d
IJssel
Ouderkerk
Bergambacht
Zederik
Rotterdam
Maassluis
Vlaardingen
I
Schiedam
F
Krimpen
a/d IJssel
Liesveld
Rozenburg
Nederlek
Leerdam
Westvoorne
Brielle
Nieuw-Lekkerland
C
Ridderkerk
Alblasserdam
Graafstroom
Glessenlanden
Albrandswaard
Barendrecht
Hellevoetsluis
Bernisse
Spijkenisse
Heerjansdam
Papendrecht
Sliedrecht
Gorinchem
Hardinxveld-Giessendam
Goedereede
E
Oud-Beijerland
Binnenmaas
Zwijndrecht
Dordrecht
's-Gravendeel
Korendijk
Dirksland
Middelharnis
Cromstrijen
Strijen
D
Oostflakkee
© Provincie Zuid-Holland Kartografie DWM/DRG 95.1332

Figuur

Gemeente Rozenburg

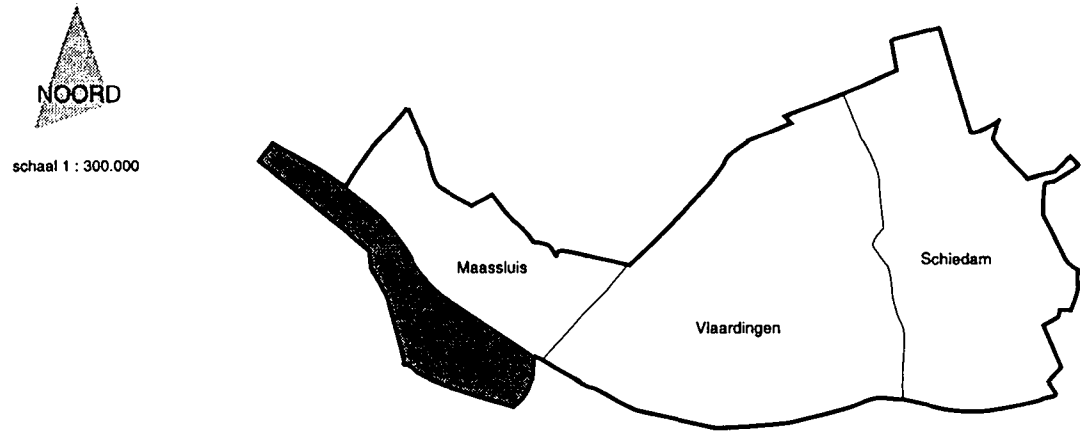

© Provincie Zuid-Holland Kartografie DWM/DRG 95.1332

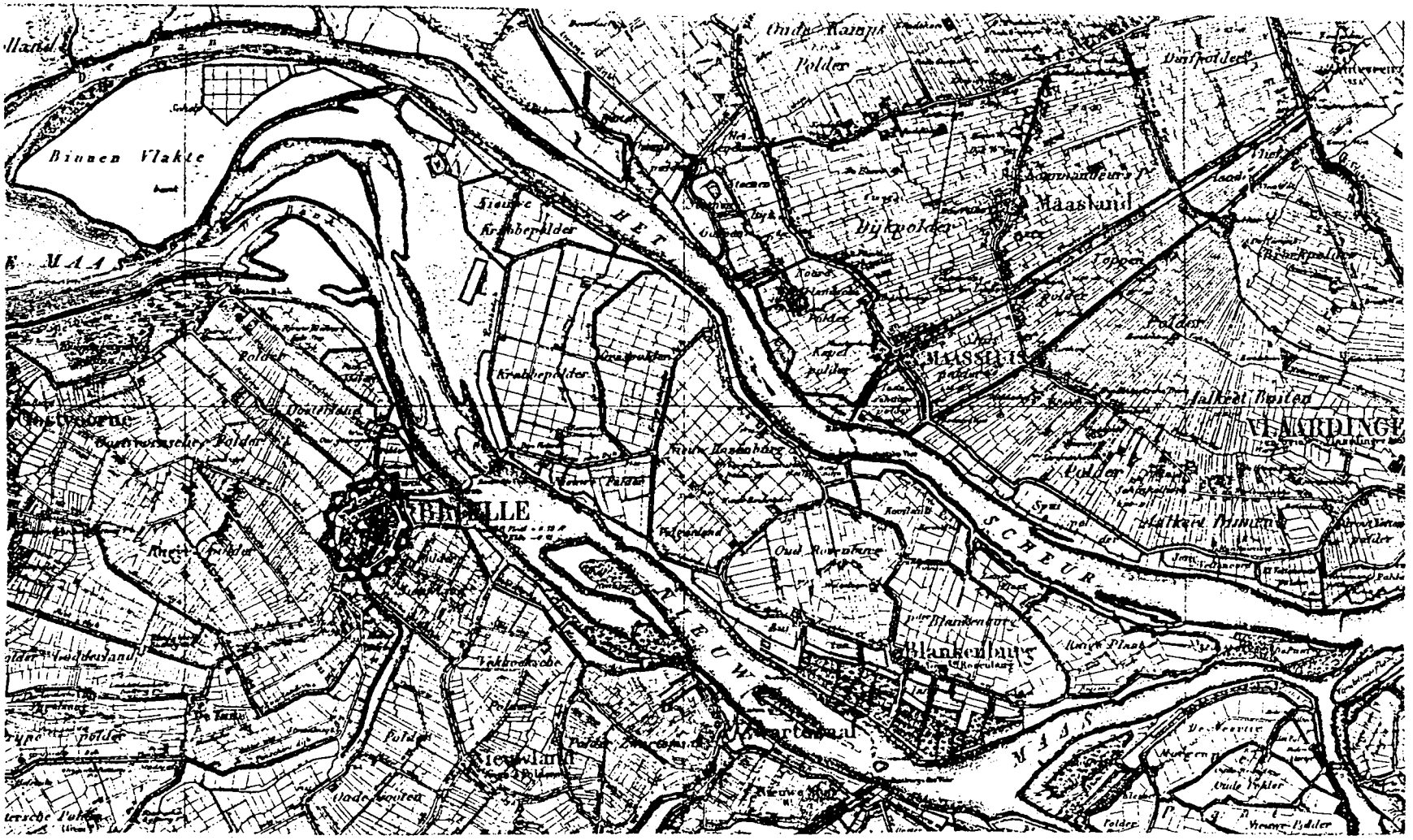

Figuur 2. Het eiland Rozenburg in 1850/51. Detail TMK 1:50.000; bladnr. 37 (uitgave 1857).

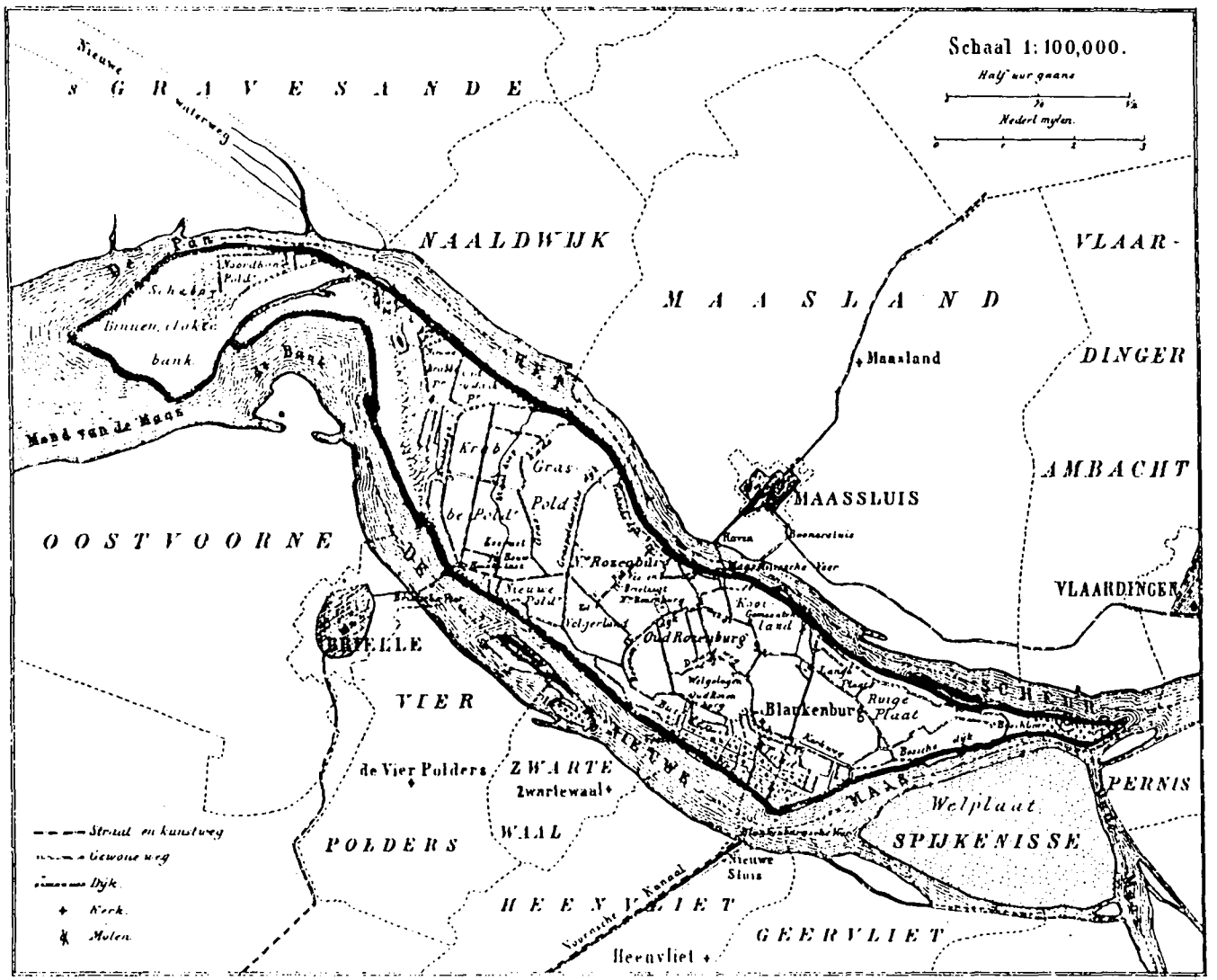

Figuur 3. Het eiland Rozenburg in 1869. Uit: J. Kuyper (red.), Gemeente Atlas van Zuid Holland.

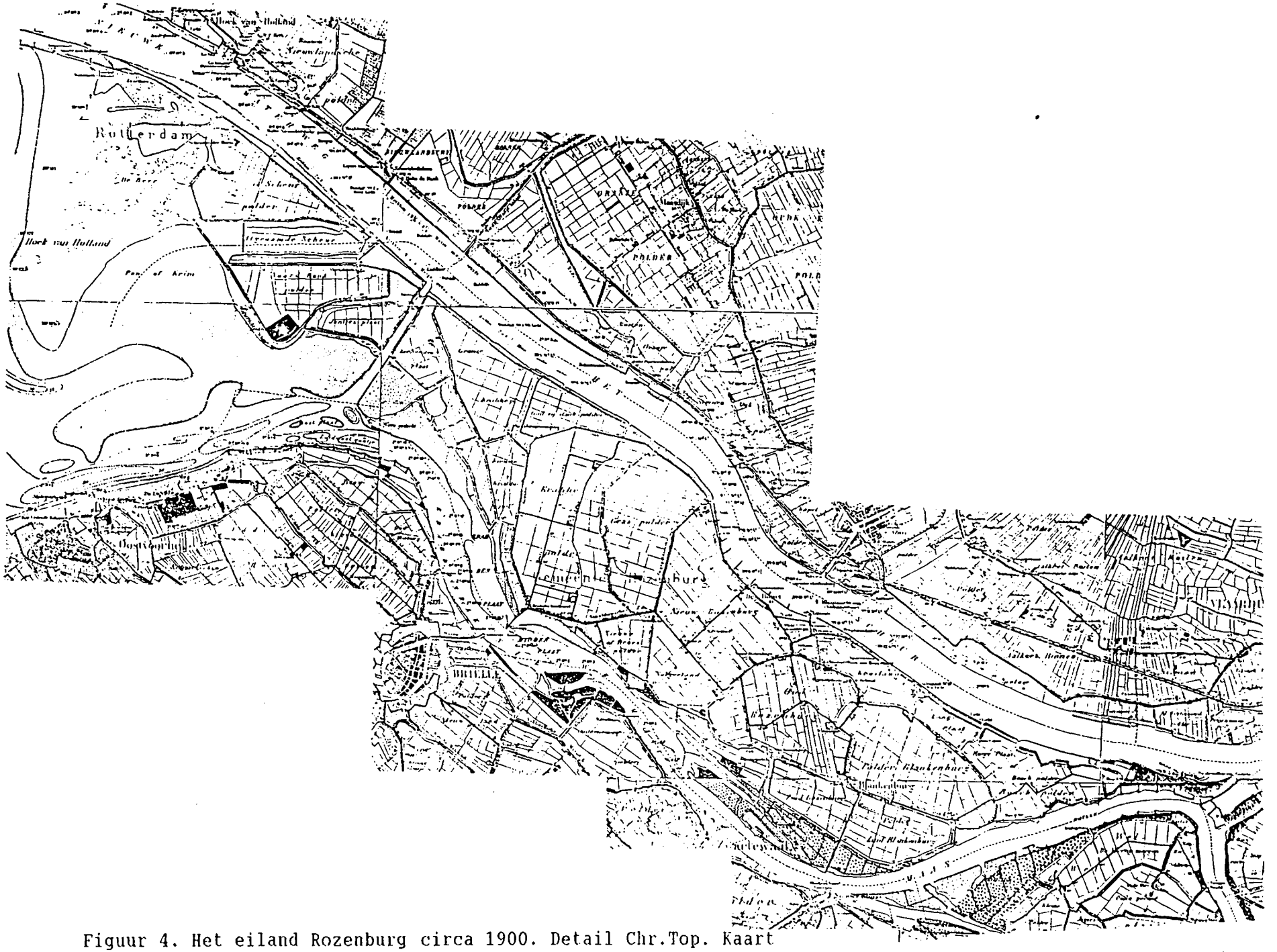

Figuur 4. Het eiland Rozenburg circa 1900. Detail Chr.Top. Kaart 1:25.000; bladnrs. 478, 479, 499, 500, 501, 522, 523 (uitgave 1910-1915).

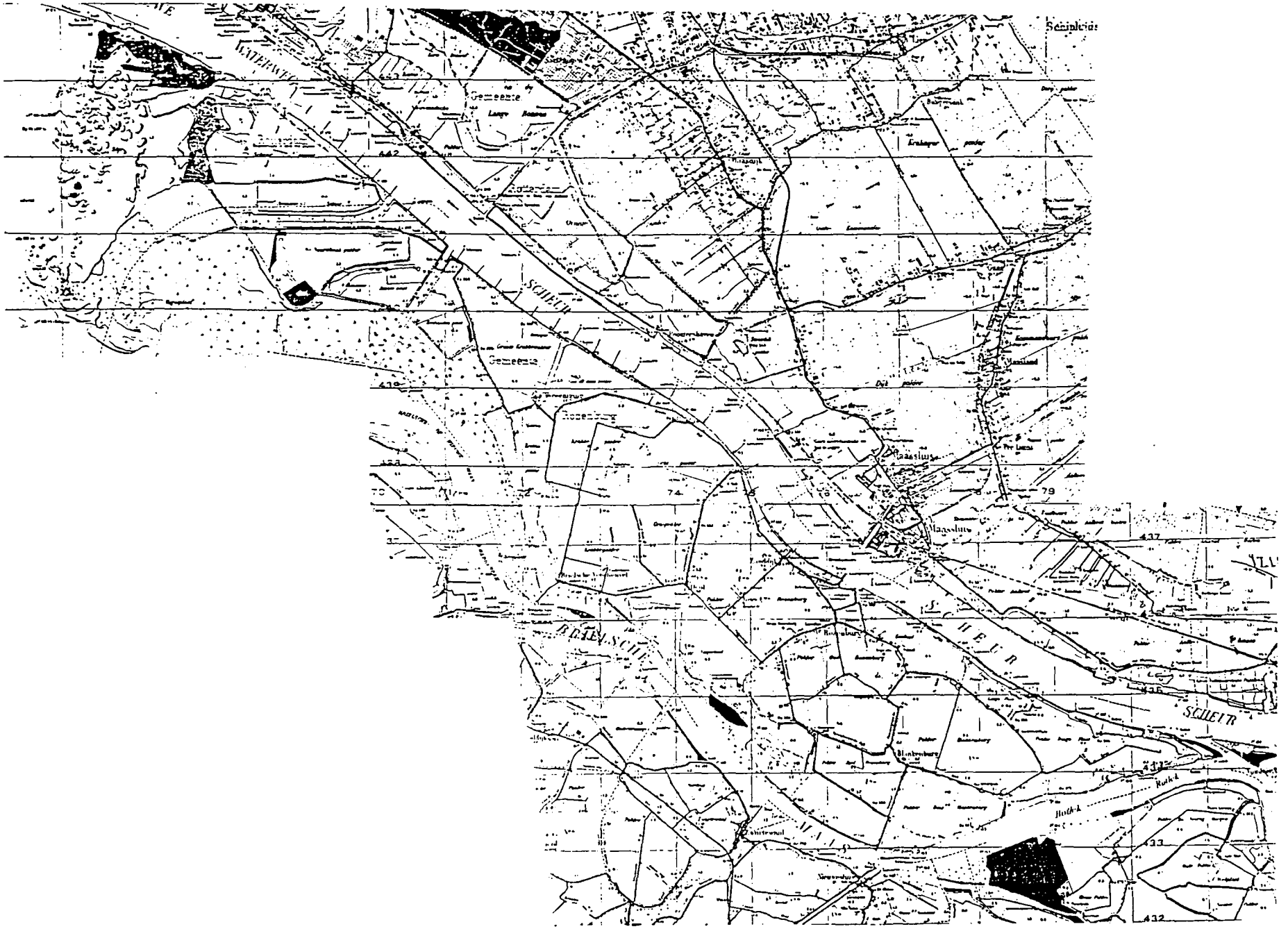

Figuur 5. Het eiland Rozenburg in 1936. Detail Top. Kaart 1:25.000; blad nrs. 37A, 37B, 37D, 37G (uitgave 1938-1940).

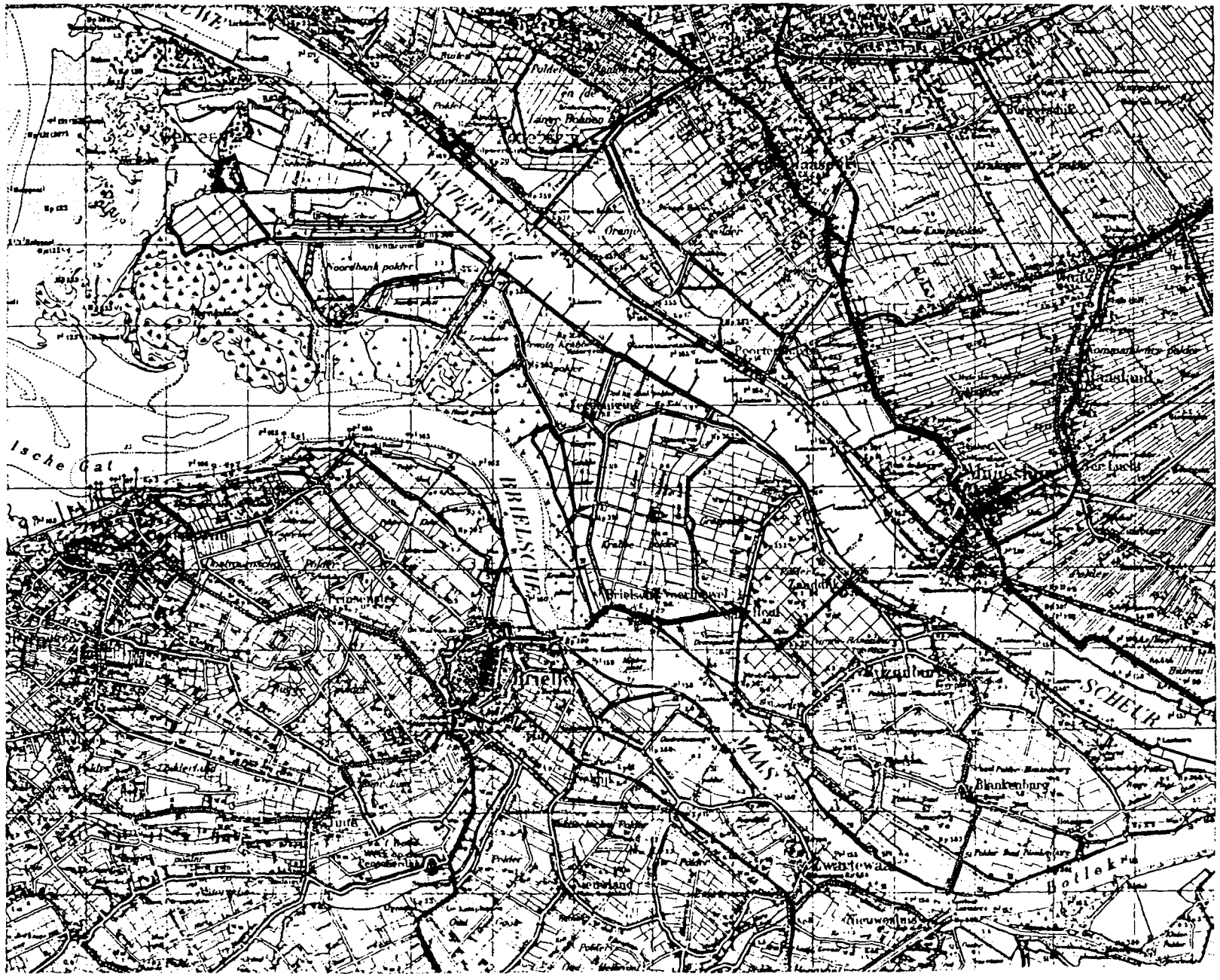

Figuur 6. Het eiland Rozenburg in 1941. Detail Truppenkarte 1:50.000; bladnr. 37W (uitgave 1941).

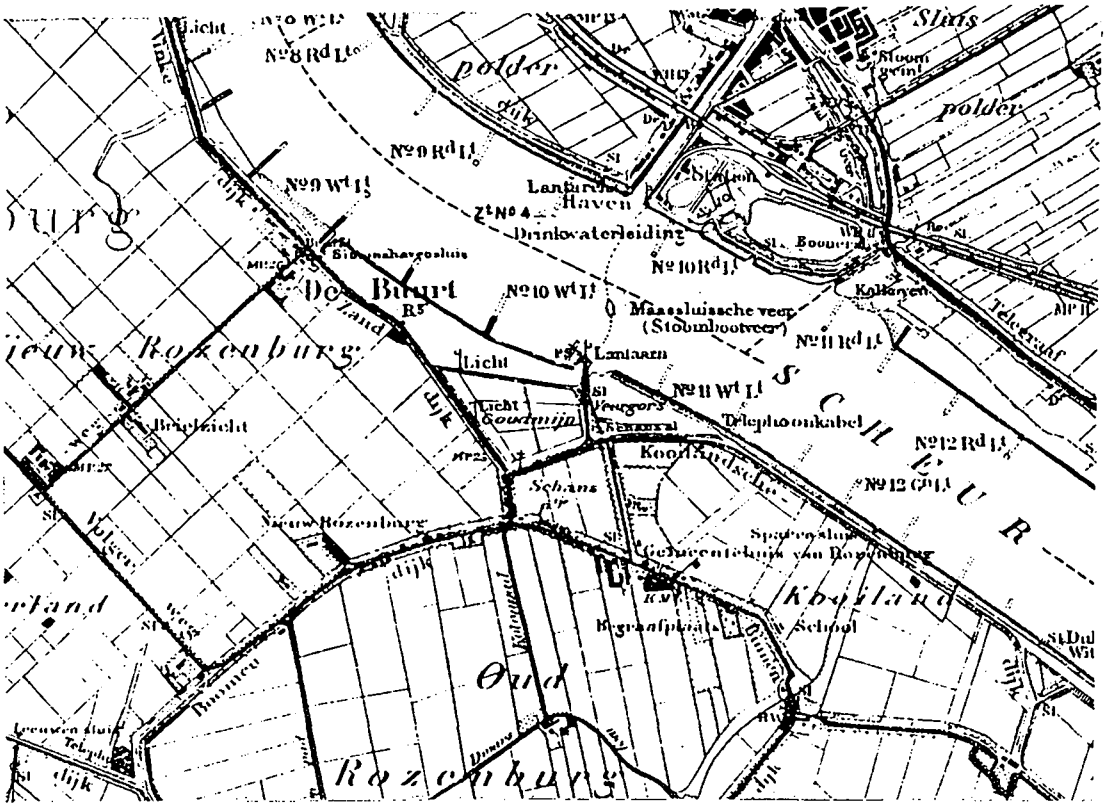

Figuur 7. De kern Rozenburg circa 1900. Detail Chr.Top. Kaart 1:25.000; bladnr. 500 (uitgave 1913).

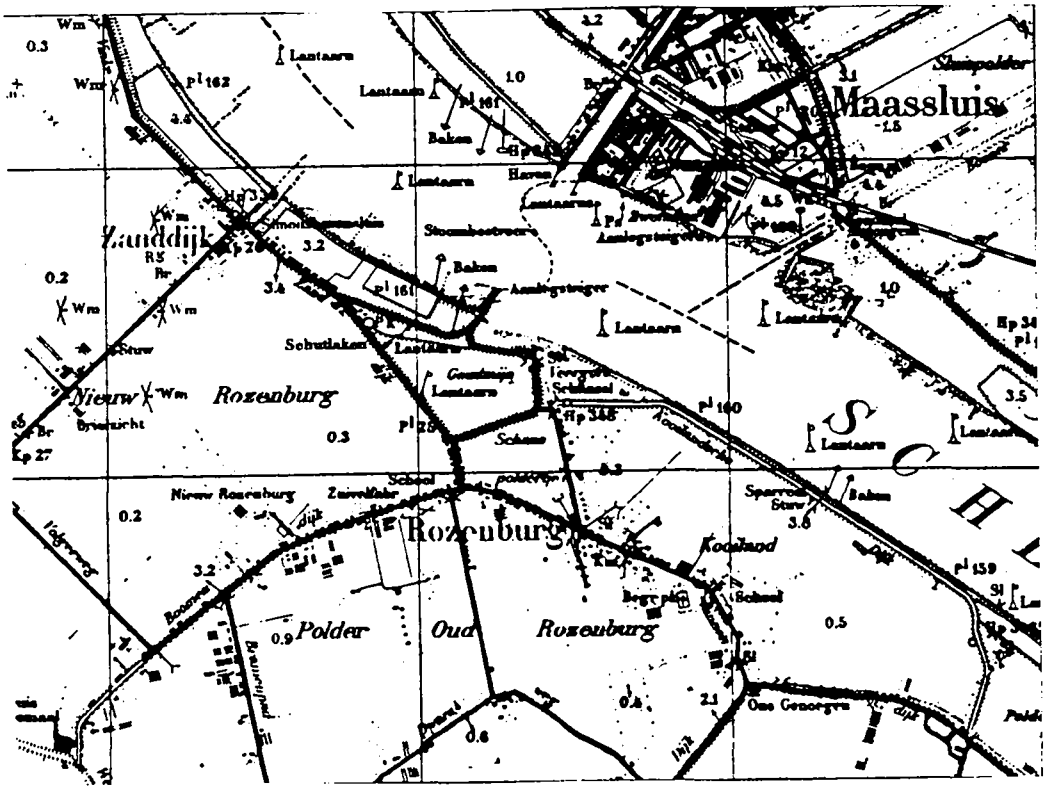

Figuur 8. De kern Rozenburg in 1936. Detail Top. Kaart 1:25.000; bladnr. 37D (uitgave 1939).

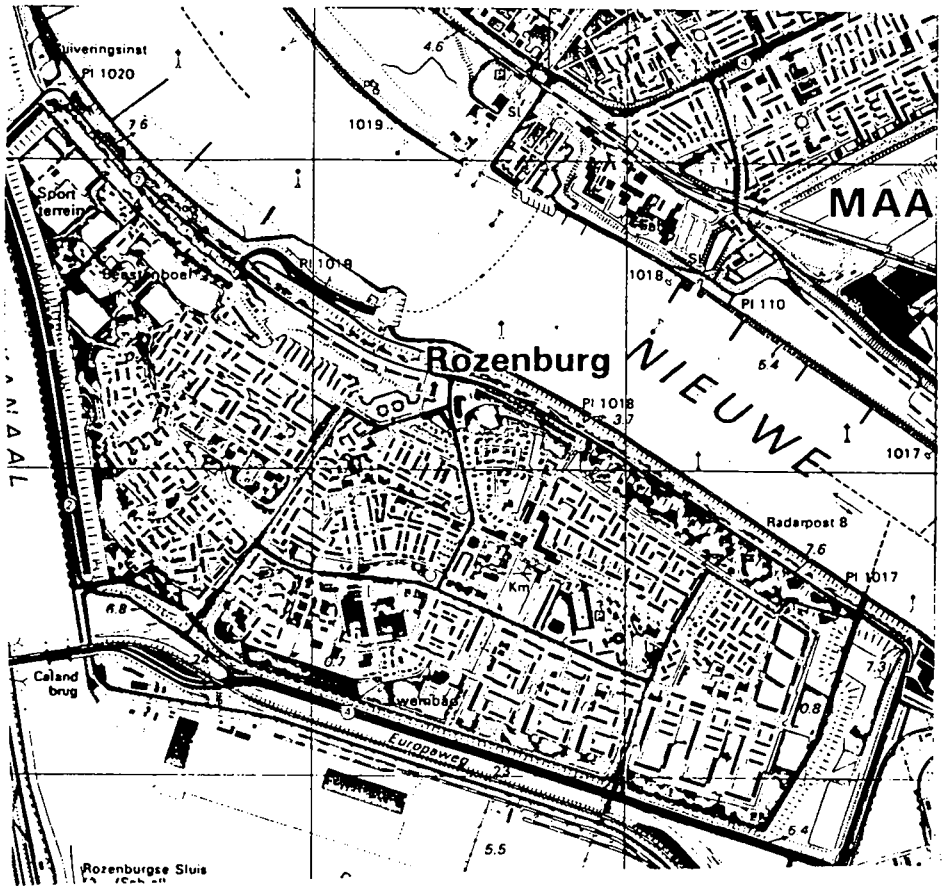

Figuur 9. De kern Rozenburg in 1990. Detail Top. Kaart 1:25.000; bladnr 37D (uitgave 1990).

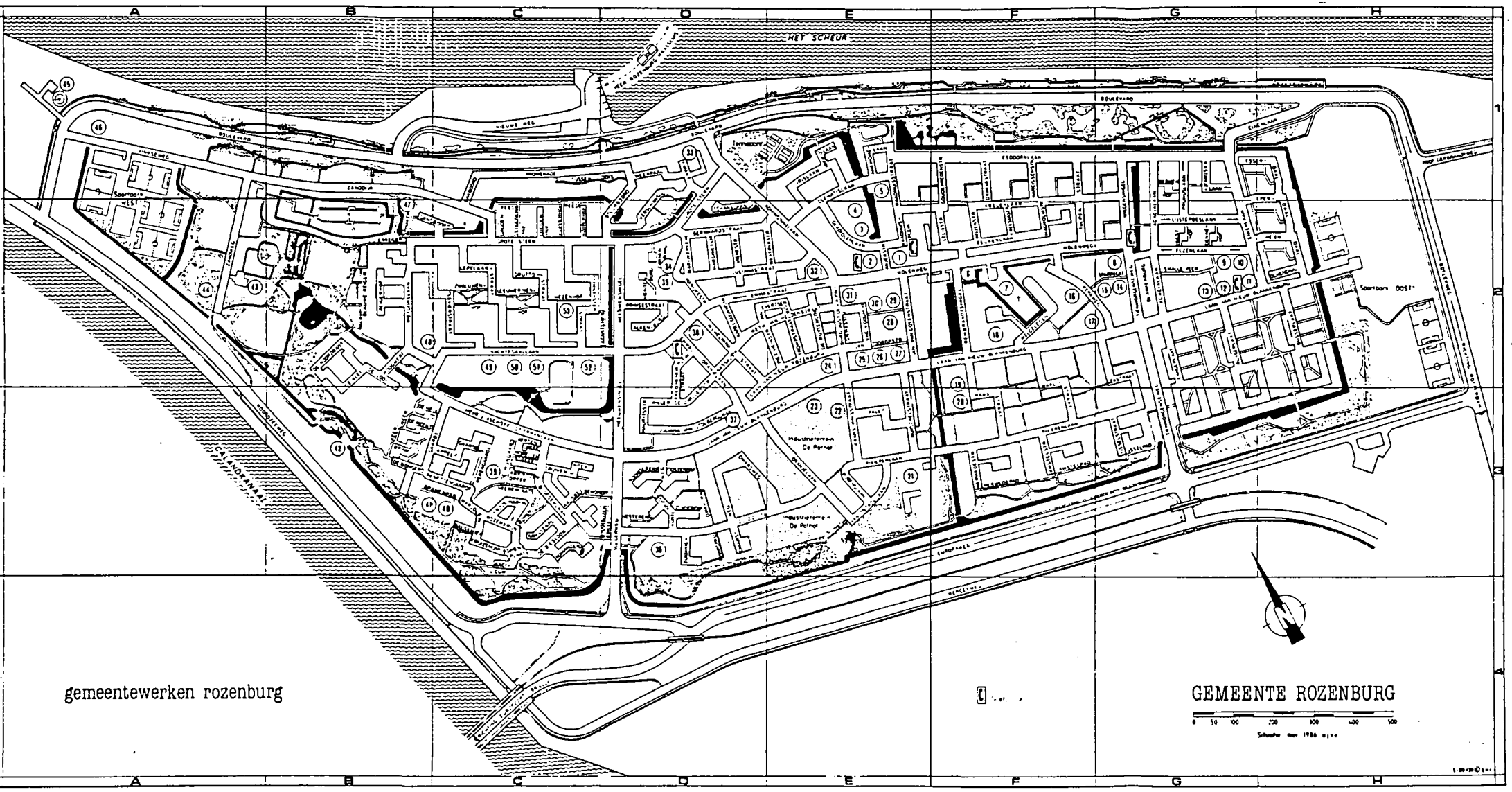

Figuur 10. Straatnamenkaart van Rozenburg.

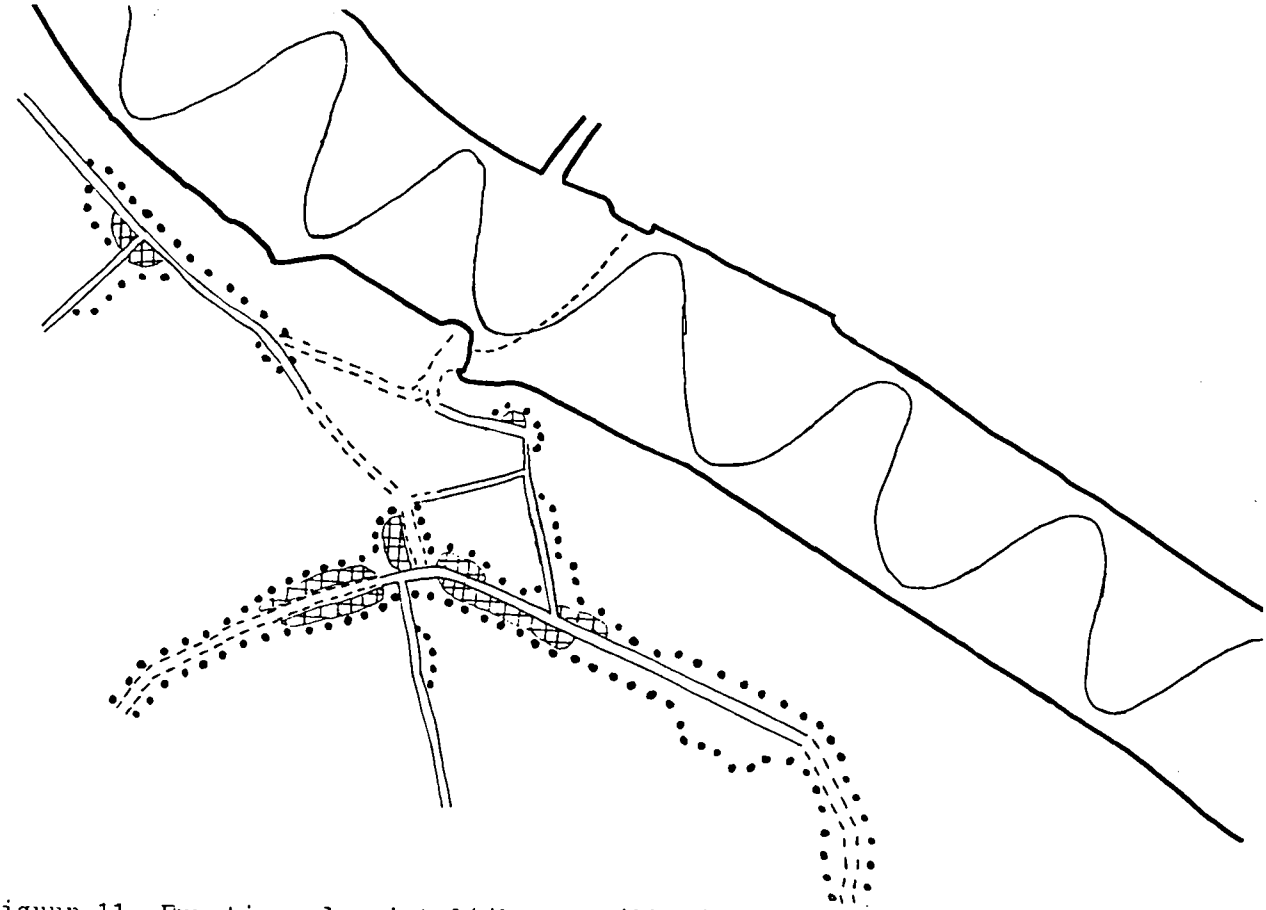

Figuur 11. Functioneel-ruimtelijke ontwikkeling van Rozenburg in de periode 1850-1945 (voor verklaring zie legenda).

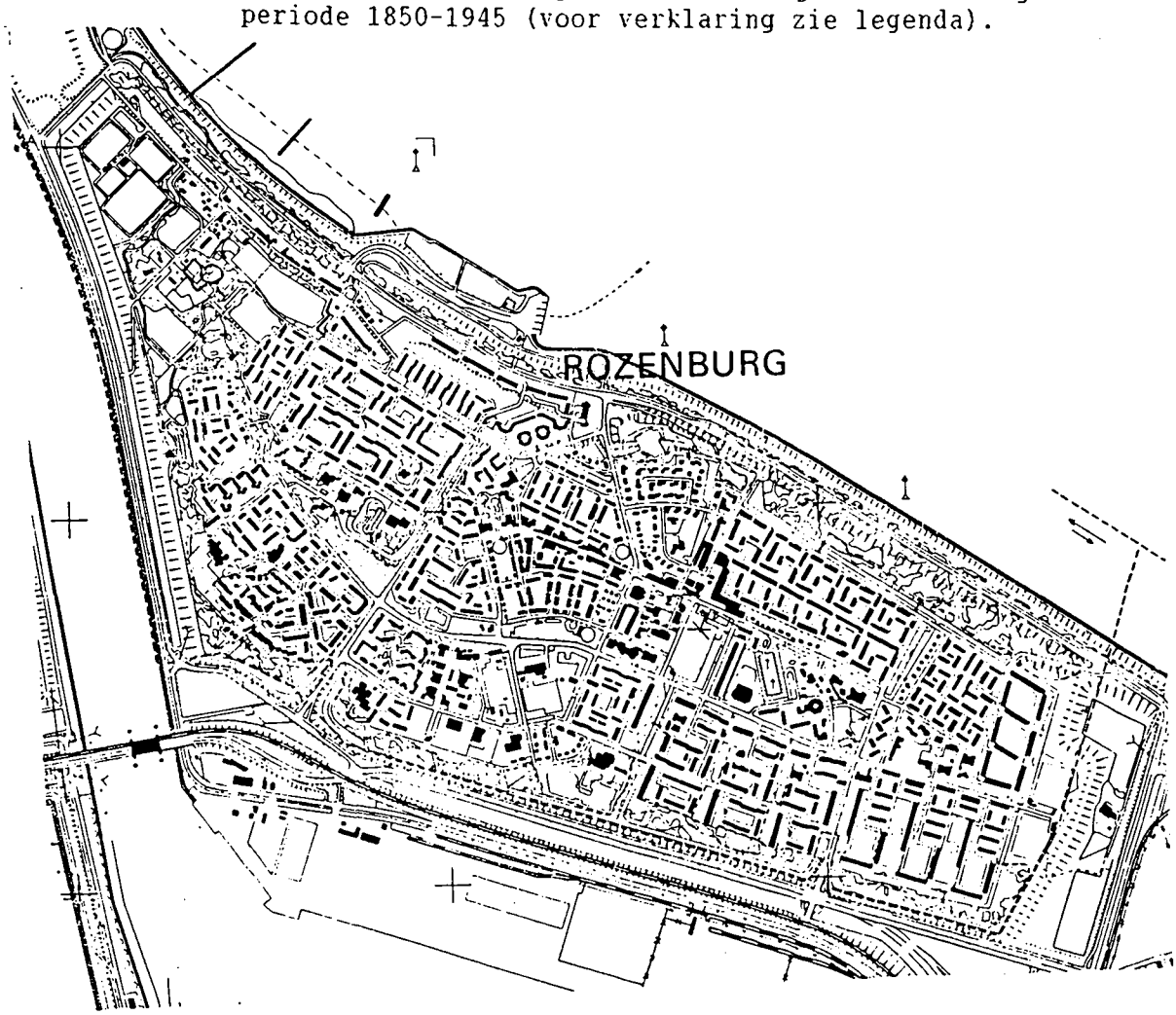

Figuur 12. Rozenburg in 1989. Detail Top. Kaart 1:10.000; bladnr. 37D (uitgave 1989).

LEGENDA BIJ DE KAART VAN DE FUNCTIONEEL-RUIMTELIJKE ONTWIKKELING IN HOOFDLIJNEN

Bestaande kern ± 1850

Omvang kern ± 1945

Terrein gedomineerd door
Nijverheid, Handel en Industrie:

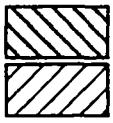

±1850
±1945

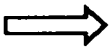

Richting van Algemeen-ruimtelijke ontwikkeling

Lineaire ontwikkeling

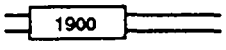

Weg, eventueel met jaar van opening

Spoorweg met openings- en sluitingsjaar

Lokaalspoorweg of tramweg met openings- en sluitingsjaar

Spoor-/tramwegstation

Spoor-/tramwegstation opgeheven

Waterloop, eventueel met jaar van opening

Provincie Zuid-Holland kartografie DWM/DRG 90.102/1

B. BEBOUWINGSKARAKTERISTIEK GEMEENTE ROZENBURG

Inleiding

Rozenburg is aan het eind van de 16de eeuw ontstaan als een opwas in de Maas. Het heeft zich in de daaropvolgende eeuwen ontwikkeld tot een eiland. Door annexatie van vrijwel het gehele buitengebied door Rotterdam, resteert alleen de bebouwde kom van de gemeente en een landengte langs de Nieuwe Waterweg. De bebouwde kom bestaat vrijwel geheel uit woonwijken, waarbij geen rekening is gehouden met de oorspronkelijke structuur van het gebied. Oorspronkelijk was het een dijkdorp, waarvan het centrum bepaald werd door verspreide lintbebouwing langs en op de Binnen- en Boomendijk. De dijkstructuur van de Binnendijk is ten dele nog herkenbaar ter plaatse van het gedeelte dat nu Kerkweg heet en vervolgens overgaat in de Molenweg. Het verlengde hiervan in westelijke richting is de Boomendijk, waarvan het gedeelte dat Emmalaan heet, gezien de concentratie van tweezijdige lintbebouwing, als centrum kan worden beschouwd. In een nieuwbouwwijk is een stukje van het zuidelijke deel van de Boomendijk nog als zodanig herkenbaar. Verder zijn de Koninginneweg en de Oranjelaan nog wegen van voor 1945 die bewaard zijn gebleven, waarlangs bebouwing van voor die tijd is aan te treffen. Ten westen van het centrum ligt het buurtschap Zanddijk, waarvan de dijkstructuur wel intact is gebleven. De bebouwing bestaat hier uit eenzijdige kleinschalige lintbebouwing van vrijstaande en rijtjes arbeiderswoningen en een tweetal boerderijen langs de haaks op de dijk gelegen Zandweg.

Dorpsbebouwing en woonhuizen

Van de oorspronkelijke bebouwing op Rozenburg is vrijwel niets bewaard gebleven. Van de tweezijdige, kleinschalige lintbebouwing in het dorpscentrum langs de Emmalaan is het merendeel verbouwd of vervangen door nieuwbouw, vanwege de winkelfunctie van de straat. Ook de dijkbebouwing langs de zanddijk is grotendeels niet meer oorspronkelijk. Bovengenoemde dijkbebouwing dateert uit de tweede helft van de 19de en het begin van de 20ste eeuw. Eén van de laatste redelijk gave dijkwoningen is de tegen de dijk aangebouwde gespiegelde twee-onder-één-kapwoning met kelder uit het laatste kwart van de 19de eeuw, Emmalaan 66-68. Emmalaan 82 is een restant van een boerderij, waarvan de voorgevel blijkens de eclectische detaillering boven de vensters stamt uit circa 1880.

Het meest waardevol zijn de twee gave naast elkaar gelegen woonhuizen Molenweg 22 en 24. Deze uit circa 1875 daterende panden liggen temidden van fraaie tuinen met enkele monumentale beuke- en kastanjebomen. Molenweg 24 is een éénlaags rentenierswoning onder schilddak, opgetrokken uit fijngevoegde grauwe baksteen. De voorgevel is een lijstgevel met in het midden de deur, voorzien van een houten deuromlijsting met een door consoles gedragen hoofdgestel. Het erf is toegankelijk middels een smeedijzeren toegangshek met voluutvormige zijkanten. De ernaast gelegen woning, "Het Oude Jachthuis", is een rechthoekige, van gele ijsselsteen opgetrokken bouwmassa, onder een flauw hellend zadeldak. Fraai element vormt de houten serre tegen de linker zijgevel. Een traditioneel vormgegeven kleiner woonhuis is

Koninginneweg 10, een kleine, rechthoekige bouwmassa onder zadeldak van rond de eeuwwisseling. De gevels, opgetrokken uit gele ijsselsteen, zijn versierd met rode baksteen deuromlijsting, sierbanden en segmentbogen.

Een kleine concentratie van woonhuizen, zowel vrijstaande als gespiegelde, die dateren uit de jaren 20 van onze eeuw staan langs de Oranjelaan. Kerkweg 3 is een gaaf éénlaags woonhuis onder zadeldak, gedateerd 1928. Er schuin tegenover staat een woonhuis uit circa 1935, dat in de voorgevel een Grieks kruis van groen geglazuurde bakstenen heeft. Langs de Koninginneweg staan nog enkele grotere, vrij gave woonhuizen uit de jaren 20 en 30.

Bijzondere bebouwing

Er zijn twee kerken in de gemeente, die dateren van voor 1945. De één is de in 1935 gebouwde Immanuëlkerk van de Nederlands Hervormde gemeente aan de Kerkweg. Het is een eenvoudige bakstenen zaalkerk met ondiepe transeptarmen en een uitgebouwde fronttoren. Ten westen hiervan ligt de uit 1867-69 daterende begraafplaats, waarvan een karakteristieke treurbeuk de entree bepaalt. Slechts enkele grafzerken dateren uit het eind van de 19de eeuw; de meeste zijn van na 1940. De andere is de uit 1937 stammende Ontmoetingskerk van de Gereformeerde gemeente op de hoek van de Emmalaan en de Koninginnelaan. Ook hier betreft het een bakstenen zaalkerk. Deze heeft een markante vorm, doordat halverwege de langsgevels dwarsarmen met een overhoekse geplaatste afsluiting zijn geplaatst. Forse rechthoekige raampartijen onder aankapping doorbreken de gootlijst.

Wat betreft het straatmeubilair kunnen worden genoemd het transformatorhuisje en de smeedijzeren elektriciteitsmast langs de Zandweg. De gietijzeren lantaarnpalen bij de boerderij langs de Heereplaats, zijn van elders afkomstig. Een opvallend element in het straatbeeld vormt ten slotte een muziektent uit circa 1935-45, die boven een vijfhoekig basement een schuingeplaatste vijfhoekige luifel heeft, die rust op twee overhoeks geplaatste achterwanden.

Boerderijen

Het polderlandschap van de gemeente werd van ouds bepaald door de verspreid gelegen boerderijen, die wat betreft bouwtraditie aansluiten bij de Zuidhollandse Eilanden. Ze waren tegen of onder aan de dijk gebouwd. Hier is vanwege de industralisatie vrijwel niets van bewaard gebleven. Alleen een drietal boerderijen uit de voormalige polder Nieuw Rozenburg resteert nog. Eén ervan is de langhuisboerderij aan de Heereplaats, die verscholen ligt in een nieuwbouwwijk. Het onderkelderde woongedeelte heeft als voorgevel een uit gele ijsselsteen opgetrokken puntgevel. Het deels vernieuwde bedrijfsgedeelte heeft een hogere nokhoogte en een hoge borstwering met zolderluik.

In Zanddijk ligt aan de Zandweg een 18e-eeuwse langhuisboerderij. Ernaast ligt een boerderij uit het eind van de 19e eeuw, opgetrokken uit gele ijsselsteen. De boerderij heeft een L-vormige plattegrond, waarbij de beide kopgevels versierd zijn met

metselwerk in keperverband. In de binnenhoek van de L-vorm bevindt zich een uitgebouwd entreeportaal. Op het achtererf staat een rode bakstenen schuur, die middels een tussenlid met het woongedeelte is verbonden.

Objecten van bedrijf en techniek

Centraal punt in het dorpscentrum is de korenmolen "De Hoop", een stellingmolen uit 1887. Ernaast staat een kleine molenaarswoning, welke nu in gebruik is als oudheidskamer (beide in 1966-68 gerestaureerd).

Na-oorlogse bebouwing

Het nu nog resterende gedeelte van de gemeente bestaat vrijwel uit na-oorlogse woningbouw. De eerste planmatige uitbreidingen deden zich voor aan weerszijden van de Emmalaan. In de jaren 60 vonden uitbreidingen in oostelijke richting plaats, waarna in de jaren 70 en 80 de westelijke woonwijken zijn aangelegd. De meeste recente nieuwbouw is de Promenade, terwijl de laatste kleine open ruimte, zoals bijvoorbeeld bij de Kerkweg opgevuld zijn met woningen. Het laatste open gebied ligt bij de Zandweg.